

Índex

Introducció	2
1. Marc teòric: context històric	5
1.1. La Segona República	5
1.1.1. Victòria i períodes	5
1.2. La Segona República a Catalunya	9
1.2.1. Introducció	9
1.2.2. Les diferències significatives amb Espanya	9
1.2.3. Proclamació de la República Catalana	10
1.2.4. La Generalitat de Catalunya	10
1.2.5. Les tensions socials	11
1.2.6. La suspensió de l'Estatut	11
1.2.7. El retorn de la Generalitat	12
1.2.8. La Segona República a Palafrugell	12
1.3. La Guerra Civil Espanyola	16
1.3.1. Causes principals i conseqüències	16
1.4. La Guerra Civil Espanyola a Catalunya	19
1.4.1. Causes principals i conseqüències	19
1.5. L'exili republicà	21
1.5.1. Introducció	21
1.5.2. Per què s'exilià més població de les zones costeres i de la mitat sud del país?	21
1.5.3. Quants espanyols emigraren entre 1936 i 1940?	22
1.5.4. Principals llocs d'exili	22
1.5.5. Conseqüències de l'exili per a Espanya	23
1.5.6. Visió sobre els exiliats	23
2. Treball de camp: temps de represàlies	25
2.1. La Memòria Històrica	25
2.2. Les represàlies franquistes contra la República	29
2.3. Paral·lelisme amb la República Francesa	31
2.4. L'exili a França	34
2.4.1. El gran viatge	34
2.4.2. L'acollida francesa	35
2.4.3. Baixar a l'infern	36
2.4.4. Franco o França	37
2.4.5. Els camps de concentració francesos	38
2.4.6. Les condicions d'estança	39
2.4.7. França i la Segona Guerra Mundial	41
2.5. Testimoniatge de l'exili	45
2.5.1. Introducció	45
2.5.2. Anàlisi d'entrevistes	46
Conclusió	55
Agraïments	57
Bibliografia	58
Annexes	60
Annex A: Cronologia bàsica de la Segona República Espanyola	60
Annex B: Principals partits polítics de la Segona República Espanyola	63
Annex C: Cronologia bàsica de la Guerra Civil Espanyola	66
Annex D: Entrevista Jaume Guasch Palau	69
Annex E: Entrevista Jordi Gaitx Moltó.....	75
Annex F: Entrevista Lluís Molinas i Falgueras	82

INTRODUCCIÓ

Els motius que m'han dut a la tria d'aquesta recerca són ben simples. El meu besavi lluità a la batalla d'Ebre en el bàndol republicà, i després de la derrota republicana en el front, ell i tots els seus companys foren detinguts. Al dia següent tenien sentència de mort: l'afusellament. La meua àvia sempre m'ha explicat com el seu pare aconseguí escapar d'aquella presó, deixant enrere germans i cosins, i creuant Ebre fins a Saragossa. D'aquesta manera, escapà d'aquella sentència. Des de que em varen donar la oportunitat de triar la pròpia temàtica de la recerca, no ho vaig dubtar ni un moment; havia de ser aquest tema. M'he vist amb el deure de fer un petit homenatge familiar.

En segon lloc, m'he trobat amb una temàtica històrica entre mans que ha portat molta polèmica durant gairebé tot l'any 2010; la recuperació de la Memòria Històrica a Espanya. És realment això una tàctica política o té la seva intenció en la recuperació de dita història? La tria d'aquest tema també va dirigida a aquest procés: donar una oportunitat als testimonis de parlar, d'explicar la seva experiència.

En tercer i últim lloc, per a consolidació dels meus coneixements, és a dir, per a passar de persona competent a persona culta. Conèixer la història del nostre país és un argument suficientment únic i vàlid per a triar un treball d'aquestes característiques; la història del nostre poble no es pot oblidar. Un ha de conèixer les coses per si mateix; no només s'ha de basar en el que li expliquen o en el que ha sentit.

Hi han molts aspectes que s'han deixat voluntàriament al marge. La història d'Espanya, sobretot en aquest període, és interessant, però no tot és necessari per a aquesta recerca; no es vol saber tot el que va passar a la Segona República, per exemple, perquè només interessa un aspecte del període. El mateix passa amb la Guerra Civil: no interessa, almenys per aquesta recerca, el transcurs de la guerra. Interessa, només, les forces polítiques i la derrota republicana. Aquests fets són els que ens portaran a les causes de l'exili.

Seria molt interessant, ja que en aquesta recerca no s'ha pogut realitzar perquè són qüestions que no entrarien en el marc, realitzar altres Treballs de Recerca com: la Guerra Civil a Palafrugell, els republicans exiliats a Mauthausen, testimoniatge de catalans en el bàndol franquista, republicans exiliats a qualsevol altre país – per exemple, Mèxic o Rússia-. Un altre Treball de Recerca relacionat amb la Segona Guerra Mundial podria ser l'espionatge català (Joan Pujol Garcia, conegut amb el nom de *Garbo*).

Els objectius principals d'aquesta recerca són els següents:

- Iniciar un procés de recuperació de Memòria Històrica a partir de la percepció que tenen els protagonistes (treball de camp). A més a més, conèixer la Memòria Històrica pel que fa al marc legal – a Espanya, principalment-.
- Mostrar com fou l'exili general, però sobretot, com fou l'exili a França: primerament, les causes que portaren a aquest exili (marc teòric), després mostrar les condicions de vida, situació de l'exili, republicans exiliats durant la Segona Guerra Mundial (treball de camp).
- Conèixer l'exili des d'altres punts de vista, diferents al testimoniatge en primera persona (treball de camp).

La metodologia emprada és molt diversificada. Pel que fa al Marc Teòric, s'ha utilitzat el llibre d'Història de 2º de Batxillerat per a obtenir una visió general de la Segona República i la Guerra Civil. Gràcies al portal Buxaweb, s'ha pogut aprofundir en les forces polítiques de l'època de la Segona República, tan a Espanya com a Catalunya, que és el més important a destacar del període. Per a explicar la Guerra Civil a Palafrugell, s'ha utilitzat el llibre *Memòria de la República i la Guerra Civil. El testimoni de Lluís Ros i Medir (1932-1938)*. Les cartes que escrigué Lluís Ros i Medir ajuden a conèixer com era Palafrugell en l'època, i que per tant, contrasta en com era Catalunya en el mateix període. Per als altres apartats del marc teòric s'ha utilitzat un seguit de pàgines webs.

Pel que fa al Treball de Camp, la metodologia emprada és, principalment, les entrevistes realitzades a tres protagonistes. El primer protagonista, Jaume Guasch Palau, és testimoni directe de l'exili a França. Per tant, ens ofereix la visió més impactant de la recerca. El segon protagonista és Jordi Gaitx Moltó, llicenciat en Història. Els seus coneixements ens ofereixen una visió més històrica, que ens ajuden a comprendre el per què de l'exili, el per què de la Segona República i el per què de la Guerra Civil. Com a últim protagonista tenim a Lluís Molinas i Falgueras, que es dedicà un temps al periodisme. Tot i que no visqué l'exili ni la Guerra Civil, sí visqué el règim franquista en primera persona. A més a més, té coneixements del període i ens ofereix una visió més indirecte de la Segona República i l'exili, però una visió més directe de la repressió franquista, que també serà el punt clau de l'exili. Per tant, trobem tres testimonis que ens ajuden a construir la base d'aquesta recerca: testimoni de l'exili, testimoni de la repressió franquista i testimoni actual que coneix la història.

En el Treball de Camp també s'han utilitzat llibres, com *La repressió franquista a Catalunya*, per conèixer la influència franquista en el territori, que ens ajuda a explicar el per què de l'exili després de la Guerra Civil. En l'apartat de l'exili a França, s'han consultat alguns documentals, destacant el

Camp d'Argelers (Sense ficció, TV3), que ens dóna una visió de com fou l'exili per als milers de republicans que tingueren que marxar del país.

El treball consta de dues parts, que *a priori* semblen molt diferents, però que van enllaçades. En el Marc Teòric trobem tres punts claus: Segona República Espanyola, Guerra Civil Espanyola i Exili. Pel que fa a la Segona República Espanyola i a la Guerra Civil, és molt important no explicar tot el desenvolupament del període. S'ha de tenir en ment que l'exili fou per causes polítiques, per tant, d'aquests dos períodes només s'expliquen les forces polítiques que determinen aquestes causes. En el context de la Guerra Civil és molt important explicar la importància que adquirirà internacionalment, perquè ajudarà a explicar la situació dels exiliats a França durant la Segona Guerra Mundial. L'Exili general s'explica per a situar històricament al lector. Cal destacar que s'aprofundeix molt més en la Segona República Espanyola a Catalunya que a Espanya per un motiu concret: el testimoniatge de l'exili és de Palafrugell, per tant, la visió a Catalunya ens acosta molt més a com era Palafrugell en aquella època.

En el Treball de Camp trobem tots els apartats que ens ajuden a determinar i complementar la informació del Marc Teòric. El primer apartat, la Memòria Històrica, ajuda a entendre un dels primers objectius d'aquesta recerca, i que per tant, serà la base de tota aquesta. Les Influències Franceses contrasten la informació, ja que al ser dues Repúbliques, a França no se'ls tracta gaire bé. L'apartat Exili a França, extret de la lectura de testimoniatsges de l'exili, ajuda a contrastar la informació general de l'exili amb la informació obtinguda de les tres entrevistes realitzades, que ajudarà a donar una conclusió a partir del seu anàlisi.

Els darrers apartats són la conclusió, la bibliografia, els agraïments i els annexes. En els annexes s'afegeix informació que no és essencial per a la recerca en sí, com per exemple, cronologia o partits polítics de l'època. Tot i no ser essencial és una petita ajuda per a situar al lector en el context històric del període en el que es troba. En els annexes també s'hi pot trobar les tres entrevistes completes.

1. MARC TEÒRIC: CONTEXT HISTÒRIC

1.1. La Segona República Espanyola

1.1.1. VICTÒRIA I PERÍODES

La instauració de la II República significà un gran canvi en tota la trajectòria històrica d'Espanya. L'enderrocament de la tradicional monarquia espanyola, que havia persistit durant tants anys en la seva història, es veié cada cop més enfonsada a causa del seu desprestigi.

El 12 d'abril de 1931 es produïren eleccions municipals a tot el país. Les forces republicanes, que no havien tingut gaire transcendència política en la història d'Espanya, guanyaren les eleccions per una clara majoria. El 14 d'abril de 1931 s'instaurà oficialment la II República a Eibar (País Basc) i Madrid. Més tard, la victòria republicana s'estengué a tot el país. Davant aquests fets, el rei Alfons XIII, encarregat de organitzar les eleccions, va haver d'exiliat-se. Niceto Alcalá Zamora va ser nomenat el primer President del govern.

El 14 d'abril de 1931, hores abans de que es proclamés la II República a Madrid, Francesc Macià proclamà la República Catalana. El nacionalisme català començà a consolidar-se ideològicament en la seva corrent més progressista, representada per ERC; Catalunya construí la seva pròpia república, la seva pròpia organització política, adaptà al català el corrent cultural i literari europeu i defensà, per davant de tot, l'idea i concepte de nació. Tant la II República espanyola com la República Catalana eren dues cares de la mateixa moneda; dos conceptes que traçaven una línia recta paral·lela, però que es diferenciaven en tots els aspectes. Catalunya havia aconseguit allò que tant temps havia esperat; la seva capacitat independent per a governar el seu propi territori i que, a més a més, fos una forma de govern republicana.

La II República es va configurar com a un règim democràtic, parlamentari i pluralista¹. Veient la trajectòria d'Espanya, aquell fet era totalment una innovació. Gràcies a la República, el país va viure un procés de democratització en la vida política. Un clar exemple d'aquest procés era el vot de la dona en les eleccions, l'escolarització dels nens, la laïcitat de l'Estat espanyol o la redacció de l'Estatut de Núria. El procés de democratització es reflectia en les reformes i contrareformes, que dividien el període republicà en tres etapes:

- **Bienni Reformista (1931-1933)**. La discussió d'una nova Constitució va crear una profunda divisió entre les forces polítiques de dretes i d'esquerres. No tothom estava d'acord amb

¹ Pluralista: doctrina sociopolítica que accepta la coexistència de diferents tendències dins la societat o les institucions.

aquesta república ni amb el nou govern. A l'agost del 1932 es va produir, en mans del general José Sanjurjo², un cop d'estat que va fracassar.

El 9 de desembre de 1931 s'aprovà la Constitució amb quatre grans reformes: la **reforma religiosa**, amb el reconeixement d'Espanya com a un estat laic i la legalitat del divorci i el matrimoni civil. A més a més, la supressió de les assignacions estatals a l'Església va produir una reacció negativa de les entitats eclesiàstiques davant el govern republicà. La **reforma agrària**, més coneguda amb el nom de la Llei de la reforma agrària, expropiava els latifundis sense cap tipus de compensació³ i modernitzava les tècniques agràries. Aquesta llei va fracassar totalment, fet que portà als camperols a oposar-se al govern de la República. La **reforma militar** obligava a l'exèrcit a donar fidelitat a la República⁴, reduïa els efectius, modernitzava els estudis, limitava l'autonomia i reduïa els pressupostos. I per últim, la **reforma autonòmica**, que aprovava l'Estatut de Núria i l'Estatut d'Estella⁵.

Poc després, es produí una crisi dins el bienni de les esquerres. El problema era dins el govern; Alcalá Zamora ja no hi estava còmode a causa de totes les pressions que rebia. El PSOE va trencar la seva coalició amb els republicans. La dreta, aprofitant la situació, va atacar al govern i va fer retornar a la Comuni3n Tradicionalista (1933), la Renovaci3n Espa3nola i la Falange Espa3nola (Primo de Rivera). Varen destacar també els partits de la dreta conservadora, com la Confederaci3n Espa3nola de Derechas Auton3micas (CEDA⁶) dirigit per José M. Gil Robles.

La tensa situaci3n que patia el pa3s va portar a Alcalá Zamora a dissoldre les Corts i convocar eleccions generals per al novembre del 1933.

- **Bienni negre o conservador (1933-1936).** Els resultats d'aquestes eleccions es varen decantar al govern de dretes, exceptuant a Catalunya, on l'esquerra republicana continuava governant. El primer partit candidat a encarregar-se del govern va ser el Partit Radical⁷, que tenia el suport de la CEDA. El President del govern va ser Alejandro Lerroux, però a causa de la crispaci3n política i els escàndols de corrupci3n i de l'estraperlo⁸, aquest va ser destituït i Ricardo Samper va ocupar el seu càrrec.

El que més destaca d'aquest període son les contrareformes. Durant el govern d'Alejandro Lerroux, els temes més destacats foren el religi3s, el laboral i l'agrari. Al tema religi3s, els col·legis religiosos

2 José Sanjurjo: militar espanyol sublevat en la pronunciaci3n del 17 i 18 de juliol de 1936 contra la República.

3 Latifundi: explotaci3n agrària de grans dimensions.

4 Fidelitat a la República: atès al gran pes de l'exèrcit en la monarquia, a partir d'aquesta reforma l'Exèrcit prepararà un aixecament anti-republicà que esclatarà el 1936.

5 Estatut d'Estella: Estatut redactat per el País Basc

6 CEDA: Aliança de partits polítics de dretes, fundada el 4 de març de 1933 per Ángel Herrera Oria.

7 Partit Radical: Més conegut com Partido Republicano Radical, fundat per Alejandro Lerroux.

8 Estraperlo: Dos empresaris de joc holandesos, Strauss i Perlowitz van introduir a Espanya, a les cases de jocs, ruletes manipulades. El nom prové de la ruleta, anomenada "stra-perl", formada a partir del noms dels dos empresaris. Lerroux va quedar involucrat en aquest engany.

varen poder tornar a exercir amb normalitat. Al tema laboral, els sindicats varen deixar d'influir en les reformes laborals. Per últim, al tema agrari, es suprimí la Llei de la reforma agrària.

La incorporació de la CEDA al govern va fer augmentar la crispació als partits d'esquerra de tota Espanya, perquè integrava grups contraris a la república i clarament feixistes. La UGT⁹ socialista i la CNT¹⁰ varen crear el Comitè Regional de l'Aliança Obrera per frenar la situació de la revolució a Astúries del 6 d'octubre de 1934 (fets d'octubre). Alcalá Zamora va veure en aquest fet un possible cop d'estat i formà govern amb Manuel Portela Valladares. Aquest govern obtingué poc suport parlamentari, i per això va haver de dissoldre les Corts i convocar eleccions generals per al 16 de febrer de 1936.

- **El Front Popular (1936).** Els socialistes i comunistes van pactar una aliança electoral, anomenada Front Popular, que comprometia una futura acció de govern que buscava recuperar l'obra reformista del primer bienni republicà. El partit majoritari de dretes continuava sent la CEDA. Per tant, l'extrema dreta va constituir el Bloque Nacional -dirigit per José Calvo Sotelo- que era de caràcter contrari a la república. Els resultats d'aquestes eleccions van comportar el retorn de l'esquerra al poder.

Manuel Azaña formà govern amb els republicans, rebutjant la col·laboració del PSOE. Més tard, i per influència d'Indalecio Prieto, aquests varen donar suport al govern.

El govern va retornar l'autonomia a Catalunya, va aprovar una llei d'amnistia pels delictes polítics i va presentar una política reformista. La crispació de l'Església i l'Exèrcit amb el govern va continuar augmentant.

Tota aquesta situació comportava una serie de complicacions contra govern, fins que es va produir una confrontació per part de la Falange Española i els militars de la Unión Militar Española. A partir del març del 1936 es produí un aixecament militar contra la República.

El 13 de juliol de 1936 es va produir l'assassinat de J. Calvo Sotelo i el 17 de juliol del mateix any començà la Guerra Civil Espanyola.

Tot i la gran influència que tingué la República en la societat espanyola, va haver d'afrontar seriosos problemes i conflictes. El programa polític republicà buscava una reforma de la societat mitjançant la democràcia, però aquesta reforma va ser difícil de dur a terme. En primer lloc, les forces de dretes pressionaven el govern perquè no estaven d'acord amb les seves reformes ni amb la seva manera de governar el país. En segon lloc, la crisi que es produí a causa del Crac del 29 afectà

9 UGT: Unió General de Treballadors. Va ser fundada l'any 1888 i és relacionada amb el PSOE, però amb arrels marxistes.

10 CNT: Confederació Nacional del Treball. És una agrupació de sindicats autònoms de caràcter anarcosindicalista, fundada el 1910 a Barcelona i agrupada a la Associació Internacional dels Treballadors (AIT). Ha desenvolupat papers molt importants dins el moviment socials 'anarquistes. És més coneguda amb el nom de CNT-AIT.

durament a Espanya; per tant, la política econòmica de la República havia d'estar a l'altura d'agricultors i treballadors, que cada cop exigien més ajudes per disminuir els efectes de la crisi econòmica. I per últim, l'ascens dels règims feixistes en les grans potències europees posà en el punt de mira a Espanya. Les tensions acumulades durant la Primera Guerra Mundial varen començar a tenir conseqüències en gairebé tots els països europeus. A Itàlia feia ja quasi deu anys que Benito Mussolini havia pujat al poder a Itàlia amb el seu règim feixista, justament en el mateix període en que Espanya estava sota la dictadura de Primo de Rivera. A Alemanya, Hitler havia intentat pujar al poder fracassadament, intent conegut amb el Putsch de Munich, però el nazisme era clar guanyador de les eleccions. Per altra banda, el comunisme destacava també amb molta força durant l'URSS d'Stalin. Així doncs, Espanya, que havia estat neutral durant la Primera Guerra Mundial, es trobà amb una República entre mans i amb una tensió social a punt d'esclatar per segon cop, que exaltaria, per sobre de tot, el nacionalisme dels estats, no compatible ni amb la República Espanyola ni, sobretot, amb la República Catalana.

1.2. La Segona República a Catalunya

1.2.1. INTRODUCCIÓ

Durant aquest període, Catalunya havia construït un model de cultura, societat, economia i institucions molt diferents d'Espanya. Aquestes diferències varen ser molt notables des de l'any 1931 fins l'any 1936, al començament de la guerra. Barcelona va ser una de les primeres ciutats on es va instaurar la república, molt després de la proclamació de l'Estat Català per Lluís Companys. Els corrents més predominants foren el catalanisme, l'anarquisme i el republicanisme.

Sota el govern d'Azaña, aquest va haver d'enfrontar-se a l'alt percentatge d'analfabetisme a Espanya -que era molt menor a Catalunya-. Havia sufocat un aixecament militar, el de Sanjurjo, l'agost del 1932, però va haver de reprimir els constants aldarulls anarquistes, com per exemple el de l'Alt Llobregat. Azaña complí la seva política educativa, inclosa Catalunya, però el país arrossegava el crac nord-americà del 29, els quals va afectar summament a Catalunya, que era una de les potències industrials. Aquesta crisi també va arribar a la indústria surera de Palafrugell, que es va veure greument afectada. El govern també va haver de suportar revolucions anarquistes dutes a termes per la FAI a Barcelona, Lleida, Ripollet, Sallent, Reus i Tarragona.

La victòria d'esquerres el 1936, després de l'anterior període anomenat Bienni Negre, va canviar tot el curs polític i social tant de Catalunya com de Palafrugell, on la situació era molt tensa i ja s'oloraven temps de guerra.

1.2.2. LES DIFERÈNCIES SIGNIFICATIVES AMB ESPANYA

Després de la Dictadura de Primo de Rivera, caiguda el 29 de gener de 1930, les forces polítiques i sindicals van haver de reorganitzar-se de la següent manera:

- Lliga Regionalista: Sota el lideratge de Francesc Cambó, recolzava la defensa de la monarquia.
- Acció Catalana i Acció Republicana de Catalunya: A més a més dels partits d'àmbit estatal a Catalunya, els partits nacionalistes catalans varen pactar una aliança i d'aquesta en va sortir el Partit Catalanista Republicà, que seguia anomenant-se popularment com a Acció Catalana. El 1933 es va reorganitzar i va passar a anomenar-se Acció Catalana Republicana.

El catalanisme encara no havia assolit la creació d'un partit potent al sector d'esquerres, però cal destacar el paper de la Unió Socialista de Catalunya, que estava lligada amb la república.

Exceptuant la Lliga Regionalista, els altres partits catalans es varen comprometre amb els principis del Pacte de San Sebastià (agost 1930), fet que, donada la situació, va portar a que aquests es

reunissin el mes de març de 1931 en una assemblea, on varen participar l'Estat Català i el Partit Republicà Català. D'aquesta assemblea va néixer Esquerra Republicana de Catalunya (ERC), dirigida per Francesc Macià. Durant el transcurs de la Segona República Espanyola, ERC va adquirir molta importància en la vida política espanyola i catalana, perquè defensava els drets de la nació catalana i defensava, davant de tot, els drets de la República.

1.2.3. PROCLAMACIÓ DE LA REPÚBLICA CATALANA

El 12 d'abril de 1931 es convocaren eleccions municipals a tota Espanya. Esquerra Republicana de Catalunya no es considerava un partit polític; aquella agrupació tan jove era un aglomerat de grups i ateneus que no havia tingut temps per a donar-se a conèixer. El rebuig d'Acció Catalana de presentar-se en coalició amb ERC va portar-los a presentar-s'hi com a un sol partit. I els resultats varen sorprendre molt. A Barcelona calia destacar, a més a més, la reorganització de la CNT.

La participació va ser espectacular, i això es notava en l'ambient popular i dins el propi partit, que des del primer moment havia destacat la figura de Francesc Macià i la seva lluita contra la Dictadura. Aquesta eufòria per als temps moderns es va adherir a la eufòria del primer vot, ja que molta gent encara no havia votat mai durant aquells set anys del règim.

A Barcelona, considerada una de les grans capitals on la república adquiria molta força, ERC va aconseguir 25 dels 50 regidors. Aquest triomf es va repetir a les principals ciutats catalanes, dels quals el principal motor en fora el catalanisme, causat per l'expansió econòmica i cultural.

Llavors, el 14 d'abril de 1931, Lluís Companys sortí al balcó de l'Ajuntament de Barcelona i proclamà la República. Poc després, Francesc Macià, líder d'Esquerra Republicana de Catalunya, proclamà *la República Catalana com a estat integrant de la Federació Ibèrica*.

Però la II República federal tenia les hores contades. Per al govern central, aquell fet revolucionari trencava tots els esquemes de l'Estat Espanyol: trencava la legalitat republicana i el model espanyol com a estat centralista i uniforme. Per això, el govern central de Madrid envià el 17 d'abril tres ministres per negociar amb el govern català. El que el govern espanyol volia era dissoldre la República Catalana a canvi de la creació de la Generalitat de Catalunya, juntament amb l'acceptació i redacció de l'Estatut després de l'aprovació de la nova Constitució.

1.2.4. LA GENERALITAT DE CATALUNYA

Després de dissoldre la República Catalana, Francesc Macià es convertí en el president de la Generalitat de Catalunya, que era de caràcter provisional. Lluís Companys va ser nomenat primer governador civil de la província de Barcelona. Durant aquesta presidència, els camps que més varen

sobresortir foren la cultura, amb el naixement del Consell de Cultura, i la educació, que adjudicava la creació d'escoles primàries, de segon ensenyament i la promoció d'autonomia de la Universitat de Barcelona. Un altre camp que va destacar, va ser la divisió territorial de Catalunya, dirigida per Pau Vila. L'any 1936 s'implantà la divisió en 38 comarques i 9 regions.

Com a fet més important d'aquest període i on es varen reunir totes les forces necessàries, fou en la confecció i presentació a les Corts de l'Estatut de Núria. A causa de que el govern de Niceto Alcalá Zamora vivia un moment de tensió amb alguns partits catòlics, el text va quedar encallat i oblidat a les Corts. Aquest fet es va interpretar com a un rebuig a l'Estatut, però finalment el 9 de setembre de 1932 s'aprovà l'Estatut de Núria, que formava part de la Constitució de 1931.

Després d'aquest fet, es convocaren eleccions i el 20 de novembre el nou Parlament de Catalunya va ser elegit. Macià va ser elegit president de la Generalitat, aquest cop ja adquirida la legalitat republicana i autonòmica de Catalunya. Pocs dies després, Lluís Companys també fou elegit.

1.2.5. LES TENSIONS SOCIALS

Durant aquest període, la República va trontollar per la presència del sindicat anarquista, que havia crescut amb el pas dels anys i tenia molta influència a la ciutat de Barcelona. El sindicat tenia dues tendències: la CNT i la FAI. Al final de la Dictadura, el sindicat havia sofert grans canvis; un d'aquests canvis és que el nombre de treballadors afiliats havia augmentat. Entre els afiliats es varen imposar les tesis radicals de la FAI; els vells líders sindicals, davant aquests fets, crearen una plataforma, coneguda amb el nom de *manifest trentista* o la *plataforma dels trentistes*.

L'any 1932, el sector moderat va ser expulsat del sindicat. A la CNT es va imposar l'estratègia de la confrontació, augmentant les tensions socials. Al gener del mateix any es produí una revolució llibertària a l'Alt Llobregat.

El Parlament va haver d'aprovar la Llei de Contractes de Conreu (l'abril de 1934), degut al conflicte del món agrari entre propietaris i arrendataris. Els rabassaires s'uniren a la Unió de Rabassaires, i per les seves fortes reivindicacions, el Parlament va haver de legislar i regular aquesta llei.

1.2.6. LA SUSPENSIÓ DE L'ESTATUT

A Espanya continuava la tensió social, igual que a Catalunya. Aquest fet va impulsar a Lluís Companys a proclamar l'Estat Català el 6 d'octubre de 1934, seguint la mateixa línia traçada per Macià el 14 d'abril de 1931. El govern central -recordant que en aquest període era de dretes- va actuar en declaració de guerra davant aquest fet, i les tropes dirigides pel general Domènec Batet

varen ocupar la Generalitat. Azaña -ex president del govern espanyol- va ser empresonat sense participar en cap dels fets i Companys i els membres del seu govern varen ser reclosos. Recordant que l'octubre de 1934 el govern espanyol era dirigit per Alejandro Lerroux, líder del Partit Radical, el que pretenia Companys era la recuperació del poder de l'esquerra espanyola i la defensa de l'autonomia catalana. Però no va servir per a res. Les dretes varen continuar en el poder i el govern català va ser empresonat.

La repressió es va estendre per tota Catalunya i es va viure sota l'estat de guerra fins l'abril de 1935. El govern de la CEDA i el Partit Radical va suspendre l'Estatut de Catalunya, amb el pretext de la mala actuació de Companys i el seu govern. La Generalitat també va quedar suspesa. Aquest període, al mateix moment que a Espanya, també es conegut amb el nom de Bienni Negre.

1.2.7. RETORN DE LA GENERALITAT

El 16 de febrer de 1936 es convocaren a Espanya eleccions amb la victòria, un altre cop, dels partits d'esquerra. Manuel Azaña, al capdavant del govern, tornà l'autonomia de Catalunya i al mateix temps creà una llei d'amnistia pels delictes polítics. Gràcies a aquesta llei d'amnistia, Lluís Companys i el seu govern tornaren a Barcelona, on el 29 de febrer, el Parlament de Catalunya va ratificar Companys en la presidència de la Generalitat.

Tot i això, la situació trontollava més que mai al govern central, portant el 13 de juliol de 1936 l'assassinat de J. Calvo Sotelo, i per tant, comences l'aixecament militar contra la República.

1.2.8. LA SEGONA REPÚBLICA A PALAFRUGELL

A finals de segle XIX, l'economia de la població es centrava en la indústria del suro -que ja existia des del segle XVIII-, que donava feina a la major part de treballadors del municipi i garantia uns bons ingressos. Els ingressos de la classe burgesa eren donats per la compra de matèries primeres i exportacions europees o africanes. Gràcies a la pràctica de l'economia en els mercats internacionals, es va permetre, per exemple, que a Palafrugell s'instal·lés una Escola Municipal d'Idiomes.

Com tot amb el pas del temps canvia, el treballador del suro ja no es plantejava un estil de vida artesà; passà a ser un obrer proletari a causa de la mecanització del sector en els processos de fabricació. Llavors, les petites fàbriques quedaren absorbides per les grans fàbriques industrials. És per tant que, gràcies a les noves grans fàbriques que s'hi instal·laven, Palafrugell començava a dotar de bon estil i qualitat arquitectònica. Entre els estils que hi podíem trobar, destacaven la façana modernista de l'actual Can Mario, l'estil neoclàssic del Mercat Cobert o el disseny noucentista de la cooperativa L'Econòmica Palafrugellenca.

El desenvolupament urbanístic de Palafrugell començà a realitzar la trama i el creixement de la població en l'antiga estructura rural, a causa de la crisi de la indústria surera al segle XIX. Per tant, pels volts de l'any 1930, Palafrugell tenia 8.682 habitants, gairebé com Sant Feliu de Guíxols, que era el municipi més gran del Baix Empordà.

Pels volts dels anys trenta, l'empresa que més treballadors ocupava era Manufactures del Suro Armstrong S.A, que havia sorgit de la venda d'una antiga manufactura. La majoria de fabricants eren partidaris del proteccionisme¹¹. La crisi provocada pel Crac del 29 a Estats Units va afectar plenament en l'economia del poble i començava una decadència de la indústria del suro. La crisi causà contradiccions entre patrons i obrers. Aquests últims ho volgueren solucionar amb pressió de protestes i vagues. Aquesta capacitat de mobilització es donava gràcies a l'existència de la CNT. A la regió de Girona, altres sindicats eren capaços de promoure aquestes reivindicacions obreres, com per exemple, Acció Social Agrària, o en menor mesura, la Unió de Rabassaires -més pròxim a ERC, al PSUC durant la guerra.

Palafrugell disposava d'espais lúdics i culturals gràcies als casinos i als ateneus. A Europa, aquestes entitats nasqueren del resultat de les classes populars per suplir la manca de serveis culturals i d'oci procedents de l'Estat. Amb la Segona República, a Catalunya algunes mostraven caràcter obrerista, altres un republicanisme popular o fins hi tot alguns de caràcter burgès.

L'entitat més popular dels anys trenta a Palafrugell era el Centre Fraternal (1887), originat a partir del Cercle Palafrugellenc (1859). Allà, per exemple, s'hi feia ball, cinema, tertúlies, mítings i conferències, on s'intentava portar oradors d'arreu del món, per exemple a Frederica Montseny. A més a més del Fraternal, també destacava molt el Cercle Mercantil (1904-1989), l'Ateneu Palafrugellenc i el Casal Popular. El Fraternal i l'Ateneu disposaven de biblioteca; normalment es feia el servei de préstec, ja que eren col·leccions de llibres d'entitats privades. Això canvià quan començaren a aparèixer les biblioteques populars. Encara que el conseller de Cultura del Govern de la Generalitat s'havia compromès a la construcció d'aquestes, a Palafrugell, gràcies a l'anhel popular i les gestions de l'Ajuntament, s'aconseguí disposar d'un edifici amb biblioteca i altres serveis.

Pel que fa als casinos, el primer en va ser el Casino dels Amics (1853). Destacaven sobretot pels balls els diumenges a la tarda. A Calella, el Bar Miramar -o Can Perico- era qui s'encarregava d'organitzar-lo. Llavors hi havia el nucli palafrugellenc i el nucli de pescadors.

Referent als ateneus, hi havia el Cultural Racionalista, situat primer al carrer Cavallers i després a Can Bech. En aquests, es dedicava el consum d'articles de la llar i era la que representava les

¹¹ Proteccionisme: dins aquest àmbit, eren partidaris de la política estatal que penalitzava l'exportació de suro en planxa mitjançant aranzels, que en teoria havia d'afavorir el manufacturat. L'oscil·lació econòmica venia depenia dels països de destí, i per tant, dels avatars internacionals.

cooperatives. Durant aquests anys, a Palafrugell, tindria molta activitat “*La Económica Palafrugellense*”.

En conseqüència a l'influència obrera de la població, aquesta també tenia una activitat política molt oberta; existia un grup conservador i monàrquic, representat per la Lliga Tradicionalista, que desentonava amb la majoria obrera allistada a la CNT. Tot i així, la tendència predominant era la federal i republicana, que des de 1931 quedà aplegada sota Esquerra Republicana de Catalunya. Gràcies a aquestes divisions polítiques, i sobretot després de la dictadura de Primo de Rivera, es podia publicar premsa d'ambdues tendències i s'organitzaven diàriament reunions, mítings, tertúlies i conferències. Durant el 1936 aquest efecte es multiplicà amb el començament de la guerra.

Entre el públic de l'opció republicana, s'hi trobaven sectors de la petita burgesia, treballadors qualificats, obrers i pagesos, que a més a més de republicans tenien tendències federals. Els partits federals encara tenien influència en aquella comarca i molts s'havien reorganitzat. Compartien estrets vincles amb ERC. També havia existit a Palafrugell el partit d'Acció Catalana, fundat per Martí Jordi Frigola, que havia format part de diferents comitès revolucionaris per enderrocar la monarquia. Amb la República, Jordi Frigola ingressà a la Unió Republicana d'Esquerra (URE).

Encara que existien partits polítics independents, aquesta tendència republicana s'agrupava, majoritàriament, en un sol partit: l'ERC de Francesc Macià. El que feien molts partits era agrupar-se i adherir-se al partit per a adquirir més força. D'altres ho feien amb la CNT de Barcelona, -representava un 10% de la població a Palafrugell-. L'URE va continuar mantenint-se a Palafrugell i va editar la seva pròpia premsa, l'*Ara*, que competia amb *Baix-Empordà*, premsa de caràcter conservador.

El 12 d'abril de 1931 es convocaren eleccions municipals arreu de la península; a la província de Girona votà el 75% de l'electorat, la xifra més elevada a tota Catalunya. Tot i que al món rural es decantessin més per la monarquia, el triomf d'esquerres i republicana, formada per Unió Federal Nacionalista Republicana i Centre Catalanista Republicà, s'emportà una clara victòria davant la Lliga. Els primers s'emportaren 3.294 vots i els últims 1.544.

Dos dies després, a Espanya, es proclamà la República. A Palafrugell, aquest canvi dràstic polític es produí de forma pacífica i només amb un incident: un grup d'exaltats trencà el retrat institucional del monarca Alfons XIII, que recordem, va haver de deixar el país. A Girona, el retrat del rei va desaparèixer en mans de l'Ajuntament per evitar els mateixos incidents que a Palafrugell. Tot es convertí en festa grossa. Les banderes tricolor onejaven per tot Catalunya. Es produïren algunes manifestacions a favor de la República amb l'exaltació de “La Marsella”.

Arribats els canvis generals, començaren els canvis al municipi. Sagrera fou, per decisió del poble, l'alcalde de Palafrugell, acompanyat de regidors com Ramir Deulofeu, Joan Rodríguez o Juli Colom. S'anomenà un nou jutge, Tomàs Girbal. Durant aquella legislatura, es donà prioritat a la llengua catalana i a l'ensenyament. En aquesta última prioritat, s'aprovaren la construcció d'escola de parvularis o de primària. La nova línia educativa republicana afavorí l'educació en català, el material pedagògic, les sortides complementaries a les classes teòriques i la prohibició del càstig físic.

Abans que fos president de la Generalitat, calia destacar les dues visites de Francesc Macià a Palafrugell, que foren rebudes amb molt d'entusiasme. Enmig de tanta visita, Palafrugell celebrà el primer aniversari de la República amb un ball de primavera al Mercantil, organitzat per la colla de Jepet Ltda., on s'elegí a *miss primavera*.

En les eleccions del 28 de juny de 1931, els republicans històrics, sota ERC, aconseguiren un ampli suport popular. En la consulta de l'Estatut d'autonomia de Catalunya, el SÍ a Palafrugell aconseguí 2.036 vots a favor, 2 vots en contra i 5 en blanc. Les dones, que encara no tenien dret al vot, dipositaren 1.800 butlletes favorables en taules al carrer.

Després d'un any i mig de la proclamació de la República, Palafrugell emergí en una activitat política que havia quedat en estat de letargia sota el mantell de l'anterior dictadura de Primo de Rivera. Els obrers continuaven agrupats a la CNT i la indústria surera arrossegava encara els efectes del crac nord-americà.

Hemeroteca, Ara 17/11/1932:

"... Arribat al migdia a la nostra vila, Francesc Macià s'ha dirigit seguidament a la Casa de la Vila on ha estat saludat pels regidors d'aquesta i una comissió de l'Ajuntament de Begur. Després ha anat a l'estatge social d'"Unió Republicana d'Esquerra" on tots els socis han acudit a rebre'l. A un quart de dues des dels balcons de l'edifici que ocupa la nostra primera entitat republicana, després de breu i vibrant parlament del nostre Alcalde Sr. Sagrera Coromines, ha dirigit la paraula al poble. La Plaça de la República estava atapeïda de gent i la multitud s'ha mostrat plena d'entusiasme, ovacionant-lo contínuament. El discurs del President, abrandat de fe en l'esdevenir de Catalunya, ha produït intensa emoció al poble, qui li ratificà la més ferma i decidida adhesió. ..."

Il·lustració: R-01343 - Visita del president Francesc Macià a Palafrugell, 21-06-1931. Davant la multitud, l'Avi Macià en el balcó de l'Ajuntament, en el carrer de Pi i Margall. Procedència: Arxiu Municipal de Palafrugell, Col. Teresa Sanchez Sanchez.

1.3. La Guerra Civil Espanyola

1.3.1. CAUSES PRINCIPALS I CONSEQÜÈNCIES

Des del primer moment en que la II República es va instaurar a Espanya com a forma de govern, la tensió social fou continua. Al país hi havia dos grups ben diferenciats, que amb el temps augmentaren la seva rivalitat política: en una part, hi havia el sector de dretes, és a dir, el sector més conservador, que es recolzava en la Corona, l'Església i l'Exèrcit, i que era totalment tradicional. D'altra banda, hi havia el sector d'esquerres, que es recolzava en el capitalisme i el liberalisme, en la laïcitat de l'Estat i en la industrialització de les ciutats.

Els antecedents de la Guerra Civil s'expliquen amb la victòria del Front Popular en les eleccions del 16 de febrer de 1936. L'ambient de la II República va deixar molt clar quina era la visió política de l'època: la convivència entre la dreta i l'esquerra política era totalment impossible. La oposició del Front Popular no acceptava la seva forma de govern i el que allò comportava, per tant, no acceptà la seva victòria en les eleccions democràtiques, ja que la culpava de la crisi social que patia el país. Per aquest motiu, el 17 de juliol de 1936, es produí un cop d'estat dirigit per el General Emilio Mola, juntament amb les agrupacions militars, que eren recolzades per els partits de dreta. El cop d'estat fracassà, però el 18 de juliol de 1936, les tropes al Marroc es sublevaren contra el govern republicà, aixecament conegut amb el nom de *Movimiento Nacional*. A partir d'aquest moment començà la Guerra Civil Espanyola, que finalitzà l'1 d'abril de 1939.

Espanya, durant el transcurs de la guerra, es dividí en dues zones antagòniques: el bàndol nacional o dels sublevats, i el bàndol republicà o dels 'rojos'.

L'objectiu del bàndol nacional era acabar amb el govern d'esquerres e imposar un nou règim de dretes, de caire conservador i feixista, que creia en el totalitarisme, el nacionalisme i la concentració de poders, és a dir, en la dictadura. El seu clar èxit s'explica per la unitat política i militar que va demostrar i per l'ajut que va rebre per part de les potències feixistes, sobretot de l'Alemanya de Hitler o de la Itàlia de Mussolini.

El bàndol republicà patí greus desunions. Dins la ideologia hi havia lluites constants entre forces d'esquerra, partits i sindicats. Llavors, hi havia diferents nivells polítics: el socialisme, el comunisme, el marxisme-leninisme¹², el trotskisme¹³, l'anarquisme, l'anarcocomunisme,

12 Marxisme-leninisme: Interpretació de Lenin de les teories revolucionàries de Karl Marx. Intentarà aplicar la dictadura del proletariat per destruir el capitalisme i construir el socialisme. El principal argument de Lenin contra el capitalisme és l'Imperialisme. Principal ideologia a Rússia (URSS).

13 Trotskisme: Arrel política seguidora de les teories de Trotski, seguidors de la revolució social, la casta burocràtica i

l'anarcosindicalisme, l'anticlericalisme i el col·lectivisme. Per tant, no tots els republicans tenien el mateix objectiu: uns volien guanyar la guerra per a proposar una transformació socioeconòmica. En canvi, els més radicals aprofitaren la guerra i la debilitat de l'esquerra per a llançar-se a una revolució socialista. A més a més, a nivell militar, la resistència es trobava dividida: l'Exèrcit per una part i les milícies populars per altres. Encara que l'URSS d'Stalin i les Brigades Internacionals ajudessin -de forma escassa- en la guerra, les grans potències europees democràtiques, que temien que la victòria espanyola fos feixista o comunista, varen declarar-se neutres per por a que aquesta guerra esdevingués en una guerra europea o mundial. Tots aquests fets portaren al fracàs absolut del bàndol republicà.

Les principals conseqüències de la guerra es poden dividir en quatre blocs. Pel que fa a les conseqüències demogràfiques, les taxes de mortalitat sempre han estat sobreestimades perquè encara ara no es sap amb exactitud. Es calcula que unes 500.000 persones varen morir en la guerra, sense tenir en compte la poca natalitat i les morts per malnutrició i poca higiene. La guerra portà a que 500.000 persones aproximadament abandonessin el país en l'exili.

Pel que fa a l'economia, la guerra comportà per al país un desastre econòmic: les indústries, que es varen dirigir a la producció de material bèl·lic durant el conflicte, varen quedar arrasades totalment. Per aquest motiu, la única forma de supervivència de la població era l'agricultura. És per tant que Espanya va haver de tornar a fer un salt cap enrere, i això va causar un endarreriment del país i la societat. A més a més, les infraestructures i les comunicacions quedaren destruïdes. Espanya es va veure envoltada en una crisi econòmica per els seus deutes i la pèrdua de les reserves d'or del Banc d'Espanya, que els republicans utilitzaren per a pagar l'ajuda dels soviètics.

Les conseqüències socials portaren a que també es donés un pas enrere; tornà l'oligarquia terratinent, industrial i financera. Els drets que havien adquirit els treballadors i obrers quedaren suprimits. Cal destacar que molts intel·lectuals marxaren a l'exili, pel que es pot deduir també va ser fatal per a la societat, que es desenvolupà més lentament i quedà a la cua d'Europa.

Per últim, podem parlar de conseqüències morals. La guerra suposà un cop molt dur per a moltes persones, que s'agreujà amb la dictadura de Francisco Franco. Les persecucions i represàlies dutes per el govern franquista portaren la por a tota Espanya. Franco mai buscà la reconciliació amb els republicans, el contrari; sempre recordà la victòria bèl·lica del 1939. La depuració de la oposició era constant per a mantenir fidelitat a la ideologia feixista. A causa d'aquesta depuració, i per causes polítiques e ideològiques, tots aquells republicans que havien defensat la democràcia com a única i justa forma política, iniciaren el seu camí cap a l'exili. No s'havia tornat a veure aquesta decadència

el moviment espontani de les masses cap al triomf revolucionari. Principal ideologia a Rússia (URSS).

moral i social des del Desastre del 98 (1898).

Internacionalment, es podia dir que la Guerra Civil Espanyola causà gran expectació a tot al món, però sobretot a Europa.

A Europa hi havia tres tipus d'estat: la democràcia liberal, la democràcia popular -o més conegut com a comunisme- i el feixisme. A cada Estat li interessava intervenir en la guerra per a defensar les seves postures ideològiques. Tot i aquest interès, alguns països com França o Gran Bretanya, firmaren un pacte de no-intervenció, ja que hi havia una por estesa en tot el món a que la intervenció en la Guerra Civil portés a un conflicte europeu o mundial. Tot i així, l'Alemanya Nazi de Hitler, l'Itàlia feixista de Mussolini, l'URSS de Stalin i les Brigades Internacionals intervingueren en la guerra. Aquest fet portà a que la tensió social europea es tornés cada cop més agria, fins que esclatà el conflicte el 1939. Tot i que Espanya es declarà totalment neutra, un dels antecedents de la Segona Guerra Mundial fou la intervenció militar en la Guerra Civil Espanyola.

1.4. La Guerra Civil Espanyola a Catalunya

1.4.1. CAUSES PRINCIPALS I CONSEQÜÈNCIES

El 17 de juliol de 1936 començà un aixecament militar contra el govern de la República. A Barcelona, principal ciutat del govern republicà, la sublevació fracassà. Els militars pensaven que controlarien la ciutat fàcilment, però la Generalitat coneixia el complot que es preparava en contra del seu govern. Per tant, el que pretenia ser una insurrecció militar contra les principals ciutats republicanes, com a principal ciutat Barcelona, acabà sent una Guerra Civil.

Catalunya, durant aquest període, va patir constants bombardejos de l'exèrcit aeri italià. La petita indústria catalana va haver d'especialitzar-se en material bèl·lic, que al cap i a la fi era insuficient perquè no podia competir amb les grans indústries europees. Per tant, el bàndol republicà estava molt mal preparat. Tot i així, la ciutat de Barcelona resistí.

D'altra banda, la Generalitat va continuar sent una institució activa. Va donar acollida als milers de refugiats que fugien cap a Catalunya, provinent de les zones espanyoles conquerides per l'exèrcit franquista. A finals de 1938, aquesta suma de refugiats va augmentar fins arribar al milió de persones.

La Generalitat patí la seva major crisi ideològica, que s'agreujà el gener de 1937. Els grups que integraven el sector republicà tenien doctrines i estratègies diferents per a guanyar la guerra. La unitat política es dividí en dos grups: per una part, la CNT-FAI i el POUM, partidaris de promoure la revolució excloent els partits burgesos; per altra banda, els partidaris de restablir l'ordre i crear un exèrcit regular per vèncer la guerra, format per ERC, el PSUC i la UGT. El maig del 1937 es va produir una lluita armada a Barcelona entre aquests dos grups, coneguda amb els fets de Maig. A partir d'aquests fets, el govern central intervingué en la vida política catalana.

Les tropes franquistes rodejaren la ciutat de Madrid però no pogueren entrar-hi degut a la resistència del bàndol republicà. Tot i així, Catalunya quedà afeblida a causa de la divisió política que patí el seu govern. Entre el juliol i el novembre del 1938 es produí la batalla de l'Ebre, en que el bàndol republicà va veure totalment perduda la guerra. A partir de desembre, les tropes del general Franco iniciaren una ofensiva motoritzada sobre Catalunya, fins que al febrer de 1939 arribaren a la frontera francesa. Un decret del 1938 abolí l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, i més tard, la Generalitat de Catalunya.

Les conseqüències de la Guerra Civil foren desastroses. A part de les conseqüències demogràfiques, socials i morals, la conseqüència més greu fou l'exili dels republicans. Catalunya, que havia jurat

fidelitat a la República fins al final de la guerra, es mobilitzà cap a Europa, buscant altres països on allotjar-se. Els principals foren França, Gran Bretanya o Rússia. També cal destacar que la derrota republicana portà com a conseqüència la dictadura franquista del General Francisco Franco que afectà sobretot a Catalunya. Els exiliats no pogueren tornar fins quasi trenta anys després, perquè el govern franquista no perdonà a tots aquells que havien rebutjat el suport al seu règim dictatorial.

1.5. L'exili republicà

1.5.1. INTRODUCCIÓ

L'exili és un tipus de migració de caràcter forçós que es caracteritza perquè una part dels habitants d'un país tenen que abandonar-lo. Les causes principals d'un exili són:

- En els casos més greus, s'emigra per assegurar-se la supervivència, ja que el govern persegueix a un grup de persones per causes polítiques o religioses
- En altres casos, s'emigra perquè el grup de persones és contrari al sistema polític establert, oposat a la seva forma de pensar i que restringeix o impedeix la llibertat d'expressió, de consciència i/o d'actuació

En el cas de l'exili republicà, podríem classificar-los en les dues causes. En el primer dels casos, quasi tots els republicans, que tot i haver perdut la guerra seguien en la resistència, marxaren obligats per la por que els causava aquella dictadura contra la seva persona. En el segon dels casos, la represàlia del règim franquista era constant, i a menys que es donés fidelitat al règim, tots aquells 'traïdors' de la pàtria que no lluitaren a favor del bàndol nacional, eren empresonats o assassinats.

En tots els casos d'exili, aquest acaba quan les lleis dels respectius països permeten que aquests emigrants tinguin la llibertat per a entrar i sortir del territori nacional sense ningun tipus de limitació o quan acaben les circumstàncies que els han obligat sortir del país.

1.5.2. PER QUÈ S'EXILIÀ MÉS POBLACIÓ DE LES ZONES COSTERES I DE LA MITAT SUD DEL PAÍS?

El primer factor que respon a aquesta pregunta és l'establiment dels fronts al principi de la guerra i el segon factor és el desenvolupament de la guerra.

En primer cas, cal explicar que els fronts republicans es situaven a:

- Les zones costeres del Cantàbric: Cantàbria, Astúries i País Basc. Galícia no formava part d'aquest front.
- Les zones costeres mediterrànies: Catalunya, tot el Llevant i Andalusia.
- El sistema interior del país, al sud del Sistema Central

Per tant, els bàndol nacional fracassà a les zones industrialitzades, on la població estava més

desenvolupada i era més moderna. També fracassà entre els camperols més pobres, que necessitaven la República per el canvi econòmic que els prometia el govern.

En el segon cas, cal destacar que el desenvolupament de la guerra portà els primers exilis l'any 1937. Els principals exiliats foren habitants del País Basc, Astúries i Santander. Aquestes poblacions havien quedat aïllades després de que l'exèrcit dels sublevats avancés. Per tant, Gran Bretanya evacuà la zona – exactament unes 16.000 persones – i les portà a França, on creuaren la frontera i es quedaren a la zona republicana de Catalunya. També va haver-hi algunes migracions de la zona andalusa a altres zones republicanes. No va ser fins l'any 1939 quan els sublevats arribaren a la mediterrània, i amb això, la conquesta de la zona catalana, que era la zona més representativa i forta de la República. Després d'aquesta derrota, la població va començar a tenir por, ja que la capital de l'èxode republicà havia sigut enderrocada; aquí començaren els exilis massius. Des de Cartagena, Almeria, des d'Alacant, embarcaren cap a Algèria unes 15.000 persones, però les tropes franquistes els detingueren.

1.5.3. QUANTS ESPANYOLS EMIGRAREN ENTRE 1936 I 1940?

Es calcula que al final de la guerra, s'havien expatriat a França gairebé 500.000 espanyols. Altres 15 mil aconseguiren arribar a Algèria, que era una colònia francesa. En els dos casos, foren internats a camps de concentració. La majoria esperava tornar a Espanya al finalitzar la guerra. D'aquesta multitud, entre abril i desembre de 1939, es repatriaren 300 mil republicans. Tots foren empresonats i passaren per un judici, a part de les represàlies.

1.5.4. PRINCIPALS LLOCS D'EXILI

Just finalitzada la guerra, els principals llocs d'exili, com ja hem explicat, era França o la seva colònia al nord d'Àfrica: Algèria. Les opcions que tenien eren: tornar a Espanya, allistar-se a la Legió Estrangera o allotjar-se provisionalment en un camp de concentració francès.

Durant la Segona Guerra Mundial, el 1940 França fou envaïda per l'Alemanya Nazi . Per tant, trenta mil republicans foren enviats als camps de concentració nazi. La resta d'exiliats es dividiren d'aquesta forma:

- S'allistaren a la Legió Francesa
- Un 1% es dirigí a l'URSS, principalment dirigents del Partit Comunista d'Espanya i les seves famílies

- Un 15% es dirigí a Sud-Amèrica. Mèxic firmà un tractat per a rebre exiliats, davant l'ocupació nazi a França. La República Dominicana també va rebre exiliats, però per la falta de treball, molts d'aquests marxaren a Argentina, Veneçuela i Xile.

Davant la victòria dels aliats durant la Segona Guerra Mundial -Estats Units, França, Anglaterra i l'URSS-, la situació dels exiliats millorà, així tals com la creació d'associacions que respectaven la seva situació. Només es pogué tornar a Espanya quan el 1969 es perdonà legalment als vençuts de la guerra. Podien tornar perfectament sense tenir por a la presó.

1.5.5. CONSEQÜÈNCIES DE L'EXILI PER A ESPANYA

Les principals conseqüències de l'exili foren enfocades a la pèrdua del patrimoni, a la pèrdua d'una generació que era la més ben formada d'Espanya. S'exiliaren tals intel·lectuals com científics, metges, escriptors, polítics democràtics...

A causa d'aquesta forta massa exiliada intel·lectual, es va produir un endarreriment econòmic, científic i cultural. També, els partits polítics democràtics i els sindicats es trencaren. La majoria de líders s'exiliaren, eren empresonats o havien mort. Els que es quedaren a Espanya eren clandestins; temien la mort o les represàlies.

A Espanya tampoc quedà lloc per als filòsofs, els humanistes, els poetes o els escriptors; aquesta branca quedà més trencada, perquè alguns van ser assassinats i man morir en mans de les autoritats franquistes.

1.5.6. VISIÓ SOBRE ELS EXILIATS

Després de la Guerra Civil, Espanya quedà dividida en dues parts. Tot i així, la misèria, la fam, la mort, la patiren totes dues per igual. Mentre tothom patia el desastre d'aquella guerra, ningú podia parlar sobre l'exili. Ningú podia donar la seva opinió.

La “veritat” del Govern s'exposava al *Boletín Oficial del Estado*. L'única possibilitat que tenien els espanyols era elogiar-lo o callar.

El Govern franquista no volgué la reconciliació amb els derrotats, de tal manera que com a derrotats que els consideraven, com a tal se'ls tractà. La premsa de l'època deixà molt mala visió; els tractà de delinqüents, d'assassins, i el que es mereixien era anar a la presó o als camps de concentració per a pagar els seus delictes. Tornar a Espanya era un suïcidi; la majoria hagueren acabat afusellats.

Per a “tacar” el nom de la república i del bàndol republicà, és possible que per aquest motiu França rebutges l'exili a les seves fronteres; perquè des d'Espanya s'atacà als republicans de molt mala manera, sense tenir en compte que la majoria de persones que s'exiliaven eren innocents i no havien fet res en contra de l'Estat.

2. TREBALL DE CAMP: TEMPS DE REPRESÀLIES

2.1. La Memòria Històrica

El punt clau de la nostra història comença amb la proclamació de la II República espanyola. Es va proclamar el 1931 i va ser el primer sistema polític totalment democràtic que existí a Espanya després de la mort de Ferran VII el 1833, que fou quan s'implantà. Durant aquest període, l'alternança dels partits d'esquerra i de dreta i les constants reformes que es presentaven, eren a l'ordre del dia. L'ambient, en els anys que es mantingué la República, era carregat de tensió. El Front Popular, coalició d'esquerreres, va guanyar les eleccions de febrer de 1936. Les forces militars de la oposició començaren a manifestar-se contra aquest govern.

El 17 de juliol de 1936 s'inicia el cop militar. L'endemà, el 18 de juliol de 1936, les tropes franquistes entraren a Espanya i començà la Guerra Civil Espanyola, que finalitzà l'1 d'abril de 1939. El triomf del bàndol franquista va permetre la instauració d'un règim dictatorial liderat per el mateix Francisco Franco, principal dirigent militar i polític dels sublevats, que substituï el sistema parlamentari republicà.

Les conseqüències de la Guerra Civil varen ser fatals per al país. Es xifra -aproximadament, ja que són dades que encara avui no es coneixen amb exactitud- la sobre-mortalitat en 540.000 persones, dels anys bèl·lics i la immediata post-guerra. La repressió durant el període franquista també portà a l'augment de la sobre-mortalitat, i a més a més, portà a que moltes persones s'exiliaren a altres països; gairebé 500.000 persones s'exiliaren a França. Altres 15.000 aconseguiren arribar a Algèria, que era colònia francesa. Entre altres destins, també hi havia qui marxava als països sud-americans, però ho feia des de França. Dins el territori francès, 15.000 decidiren quedar-s'hi, encara que molts havien mort per les males condicions als camps de concentració francesos. Altres s'allistaren a l'exèrcit francès o foren deportats a camps de concentració nazis durant la Segona Guerra Mundial, on la gran majoria no sobrevisqué.

Després va haver-hi una llarga post-guerra, que vingué acompanyada de fam, por i una repressió sistemàtica.

Just en el segle XXI, i més en els darrers anys, moltes són les famílies que donen noms i cognoms a tots aquells familiars morts i/o desapareguts en la tràgica Guerra Civil Espanyola i en l'exili. L'estat, si ho creu convenient, posa a disposició de les famílies de les víctimes el material i l'equip necessari per dur a terme les investigacions. Aquestes investigacions també ajuden al país a conèixer més bé

la història del seu passat més recent. Aquest procés s'anomena Recuperació de la Memòria Històrica. Per a alguns, la recuperació de la memòria històrica té el propòsit de fer justícia, de trobar tots aquells familiars desapareguts. Per a altres només serveix per obrir velles ferides que van costar molt de cicatritzar. Per tant, la memòria històrica és l'acte de certs grups de persones per trobar el seu passat. És un referent que, encara que no sigui escrit, conviu en la memòria de totes aquelles persones que han viscut una història en comú. Aquest referent ens ajuda a entendre certs comportaments i ens pot ajudar a no repetir els mateixos errors en el futur.

En la memòria històrica influeixen molts aspectes. L'**aspecte humà** és clar. Són els éssers humans els que construeixen la història -de forma conscient o inconscient- i són els que han de conviure amb les seves conseqüències. En el cas de la Guerra Civil i el franquisme, parlem de persones assassinades, perseguides, empresonades, humiliades, desaparegudes... Els supervivents volen parlar. Però també hi ha qui encara, en els temps que són, no volen fer-ho per por o simplement per vergonya. L'**aspecte emocional** es barreja amb les investigacions històriques i científiques. El dret a saber la veritat del què va passar influeix en les famílies i sobretot en la societat espanyola, pel simple fet de no repetir el mateix. Els mitjans de comunicació són un referent clar de la història del nostre país. La poesia, el teatre, les novel·les o el cinema també ens ajuden a saber què va ocórrer. L'**aspecte polític** és el marc legal per a dur a terme aquestes accions. Sense la capacitat legislativa del Parlament, que dóna els mitjans possibles per a aquestes tasques, no es podria començar a fer res. L'eliminació dels símbols i els carrers franquistes o la modificació dels llibres de text educatius parlant de la lluita continua del nostre país per a arribar a la llibertat són clars exemples d'aquesta influència. El segon punt clau dins aquest aspecte és, clarament, quan parlem de vulneració dels 'Drets Humans' o 'Lluita contra la Impunitat', on els tribunals juguen el paper més important senyalant els culpables que vulneraren aquests drets. I per últim, destaca el paper de la ideologia. No es tracta de si una ideologia és més bona o més dolenta o si és correcte o no ho és. L'únic que es jutja són a totes les persones que defensaven el franquisme i que per tant, varen actuar com a tal per a defensar aquesta ideologia -encara que molts la defensaven per a salvar-se de la mort-. Parlem d'enfortir els valors democràtics, de llibertat, de justícia de la nostra societat. Parlem d'una cohesió al poble espanyol.

Per a la recuperació de la Memòria Històrica es poden utilitzar diferents processos. En primer lloc, allò que ens ajuda a esbrinar el per què de la Guerra Civil i el per què de l'exili és **el material** que es conserva de l'època. El testimoni escrit és el feix que més destaca d'aquest material. Un article de premsa o el retall d'un diari personal, per exemple, ens poden donar detalls que els historiadors

desconeixen. Altres elements importants podrien ser els noticiaris televisius, els edificis o els monuments. La premsa internacional de l'època també ens ajuda a conèixer aquests petits detalls, no només per al context de la Guerra Civil i l'exili, si no que també per al context de la Segona Guerra Mundial, ja que ens ajuda a conèixer les diferents ideologies i les influències de cada país en el conflicte bèl·lic espanyol.

En segon lloc, trobem el **marc legal** que actua per a la recuperació de la memòria. L'Estat ha de posar a disposició de les famílies els recursos necessaris per a les investigacions adients. Però no només això ha de servir per a responsabilitzar dels fets a un grup de persones; aquest procés ajuda al nostre país a consolidar la seva història, a resoldre qüestions que encara ara no són resoltes. Per aquest motiu, Espanya ha impulsat una serie de reformes polítiques adients a la Recuperació de la Memòria, com la Llei de la Memòria Històrica, que es va aprovar el 31 d'octubre de 2007 al Congrés dels Diputats. Aquesta llei reconeix els drets de totes les persones que han patit violència durant la Guerra Civil espanyola i que són víctimes del franquisme. La llei concedeix les següents disposicions:

- **Judicis sumaris del franquisme:** La llei reconeix el caràcter radical de totes les sancions. Tots els delictes dictats de caràcter polític, ideològic o religiós són reconeguts com a negatius però no s'anul·len els respectius judicis, només són revisats.
- **Ajudes:** ajudes a les víctimes del franquisme i a les seves famílies. A més a més, totes les víctimes es poden beneficiar d'una remuneració a causa de la defensa de la democràcia entre 1968 i 1970.
- **Fosses comunes:** L'Estat ajudarà a la localització, identificació i exhumació de les víctimes els cadàvers dels quals continuen desapareguts.

I per últim lloc, i com a element més important, **els protagonistes**. Els testimonis directes dels qui varen viure la Guerra Civil i l'exili ens ajuden a consolidar la informació que els estudiosos han recopilat a partir de les seves investigacions. Sempre és important aquest testimoni perquè ens indica la veracitat d'allò que s'ha obtingut. El testimoniatge s'utilitzarà com a base històrica, i a partir d'aquesta base es desenvoluparan tots els fets i s'extraurà un context històric. A més a més, els protagonistes ajuden, amb el seu testimoniatge, a que el poble de qualsevol generació posterior conegui els fets, els compregui i reflexioni sobre un fet molt important que no s'ha de tornar a repetir.

Amb tots aquests tres elements, s'aconsegueix que la Recuperació de la Memòria Històrica sigui un procés vàlid i possible, i que la Guerra Civil i l'exili no quedi com a un misteri sense resoldre. Només aquesta recuperació ens ajudarà a aprendre dels nostres errors.

Però, què és realment la Memòria Històrica? És un acte solidari per recuperar totes les vivències personals o és una forma de venjar a tots aquells que varen abusar del seu poder en el seu moment? Molts qüestionen la seva eficàcia, altres dipositen clarament la seva confiança degut a la desesperació després de tants anys. És clar que cadascú té els motius suficients per a condemnar o recolzar aquest procés, segons els seus interessos. Potser és una qüestió de la qual mai podrem obtenir respostes genèriques, perquè hi haurà un sector que s'oposi i un altre que ho recolzi, però el més important per a un país és que mai oblidi la seva història, perquè gràcies a ella, ara és el que és, i serà fins el final dels nostres dies.

2.2. Les represàlies franquistes contra la República

Com ja havíem explicat anteriorment, durant l'època republicana havia succeït una sèrie d'alternances en el poder que feren créixer la crispació social del període. Després de quasi set anys de Dictadura, acompanyats de certs períodes d'absolutisme i monarquia, la República Espanyola s'alçà amb molt d'èxit a quasi tota la península. Durant gairebé els sis anys que durà el moviment, s'havia alternat el poder entre els líders d'esquerra i de dreta; es podria dir que, des d'un principi, els partits d'esquerra dominaren la situació política. Fins que la seva pròpia República esclatà en una de les guerres més fredes i sagnants de la nostra història.

Si més no, la Guerra Civil es coneix amb els 31 mesos més llargs i difícils d'Espanya, tot i aquell esperit guerrer que invocava tant el bàndol republicà com el bàndol nacional, la derrota republicana va ser un fet que, des de fóra, no va deixar indiferent a ningú. Les principals causes que podrien definir aquesta derrota republicana, era la diferent opinió ideològica del bàndol i la poca ajuda exterior que va rebre. *“Si les dierais quinientos aviones más, ganarían la guerra”*.¹⁴

Just poc després de la derrota republicana, començà la seva diàspora. Ja no podien seguir en aquella Espanya submergida sota un règim que res tenia a veure amb els seus ideals polítics i socials; ja no podien seguir en aquella Espanya que els tractaria com als vençuts, i que com a vençuts els deixaria morir. Per tant, molts republicans que celebraren amb alegria el 14 d'abril de 1931, marxaven i deixaven la terra que els havia vist créixer, i que potser, no els veuria morir. La República Espanyola quedà enderrocada, i amb ella, tots els seus records quedaren cremats per una dictadura que duraria trenta anys.

La por i la convicció política del nou règim, els obligà a deixar el país. Però no només varen ser aquestes causes; el desacord polític aflorà amb força e incità l'exili polític. Quan el general Francisco Franco instaurà el seu règim militar, impulsà les següents reformes:

- Suprimí la Constitució de 1931, perquè creia que la democràcia era un sistema dèbil
- Va suspendre l'Estatut de Núria i l'Estatut d'Estella, perquè considerava que qualsevol tipus d'autonomia regional era 'anti-espanyol'
- Anul·là els drets polítics, dissolgué tots els partits polítics i sindicats i perseguí els seus líders
- Anul·là la llibertat de pensament. Tots els espanyols havien de ser obligatòriament catòlics i participar en les manifestacions de l'únic partit: La Falange Espanyola
- Impedí la llibertat d'expressió i censurà qualsevol tipus de publicació que no fos d'acord amb el seu règim militar

14 Hugh Thomas, britànic i historiador hispanista, cita *The Spanish Civil War*, pàg. 322

- Expulsà o sancionà als funcionaris que haguessin format part d'algun partit democràtic o sindicat, afectant sobretot al grup de professors universitaris, d'ensenyança mitja i mestres.

Per al règim dictatorial de Franco, la repressió era una necessitat política del franquisme per garantir-se la supervivència. L'Espanya de Franco no dubtava en utilitzar qualsevol mètode per emmudir o eliminar totes aquelles persones que s'oposessin als seus ideals. *“Todos los españoles debemos hacer estas tres cosas: pensar como Franco, sentir como Franco y hablar como Franco”*.¹⁵ És per això que molts es varen veure obligats a marxar de la península.

La política en la vida de l'exili tampoc va quedar exempta de tensions. Entre els vençuts es va formar una divisió entre les forces que formaven el bàndol republicà: per exemple, hi havia sectors monàrquics que no havien lluitat contra Franco en la Guerra Civil, però que volien acabar amb la dictadura per implantar una monarquia constitucional. En elles hi havia la culpabilitat i el retreure's mútuament la responsabilitat de la derrota. Tothom esperava que Franco perdés aviat el poder, amb la paral·lela debilitat de Hitler durant la Segona Guerra Mundial. Mentrestant, les forces republicanes es reorganitzaren a l'exili, i pels volts del 1945 ja preparaven un cop per a la fi del franquisme, que va fracassar.

15 Luis de Galisonga, “Hablar como Franco”, *La Vanguardia española*, núm. 22.687, 8 de juny de 1939.

2.3. Paral·lelisme amb la República Francesa

Per aquells temps, França ja tenia una gran tradició republicana escrita en la seva història. Després de l'època Imperial, en que els països europeus amb més transcendència es llançaren a la colonització d'Àfrica, nasqué la Tercera República Francesa.

Implantades les bases -finalment- el febrer de 1975, es creà un parlament amb dues càmeres -bicamerals-, així com els càrrecs de President de la República i President del Consell. El seu primer president oficial fou Patrice MacMahon, que intentà salvar la monarquia deixant el seu càrrec al republicà Jules Simon, fins llavors President del Consell.

Aquesta Tercera República no fou motiu d'orgull per a França. Els governs eren breus i canviaven constantment de direcció, cosa semblant durant la II República Espanyola. Tots els bàndols polítics lluitaven pel control de l'estat. Els canvis de presidents també eren constants: 14 presidents havia tingut fins l'any 1940.

La II República Espanyola i la III República Francesa compartien paral·lelismes històrics. No era el primer cop que Niceto Alcalá-Zamora exemplificava l'estat francès per a argumentar les qualitats de la República Espanyola. Durant la Constitució de 1931, quan defensava la instauració del Senat, utilitzà aquest recurs per a guanyar autoritat, encara que la instauració d'aquest quedés denegat.

Des de França, la premsa es va fer eco de cada notícia espanyola. Aquesta comparava la revolució del 1848 amb la situació de l'Espanya del 1931; fins hi tot la comparaven amb la Revolució Francesa de 1789. L'extrema dreta francesa escrivia sobre el paral·lelisme que existia entre Azaña i Robespierre.

Llavors, la transcendència política i institucional de la II República Espanyola quedà reflectida en una forta i clara influència del model republicà francès. Però no tot foren bones crítiques. Després de la caiguda de la república espanyola el 1939 i la caiguda de la república francesa el 1940, les referències a la primera foren totalment negatives: *“El régimen parlamentario con partidos múltiples se ensayaba de nuevo en España cuando, anticuado y estéril, había fracasado en muchas partes y conducía al país que lo había desarrollado, Francia, a la mayor catástrofe y humillación de su historia.”*¹⁶

La principal influència que va rebre la República Espanyola fou la polifacètica influència del radicalisme. El *Parti Républicain et Radical et Radical-Socialiste*, fundat l'any 1901, fou, des del

16 Manuel Tagüeña, *Testimonio de dos guerras*, Mèxic, Oasis, 1974, pàg. 30.

començament del segle, l'eix de la vida política francesa. Havia estat aliada, a vegades, amb les forces de la dreta francesa, i altres cops, amb els sectors del socialisme. Per això, en la majoria de casos, es trobava present en el Govern de la República. La identitat del radicalisme tenia unes bases ben definides: el nacionalisme republicà, l'estat laic, la vinculació a les classes mitjanes i l'adhesió a un ordre social compatible amb les reformes graduals. A principis dels anys trenta, hi havia cinc tendències dins el radicalisme.

És per tant, que la vida política espanyola, des d'esquerres a dretes, havia sofert influències franceses per elaborar les seves bases ideològiques. Per exemple, Lerroux havia adaptat les formules de *concentració* dels radicals francesos. Els radical-socialistes i Acció Republicana, per altra banda, adaptaren el model d'aliança amb els socialistes, que havia representat Herriot i l'esquerra radical francesa.

El paral·lelisme també es produí en l'esquerra obrera i en el comunisme. El socialisme espanyol adquirí arrels franceses. Cal recordar que França havia estat la terra originària de les influències de Proudhon, destacat en l'obrerisme i el republicanisme espanyol. Des d'aquesta, s'intentava construir un pont entre el socialisme i el radicalisme. Tot i que el PSOE no patia un deteriorament doctrinari, els seus conflictes interns es produïren, de forma sincronitzada, amb els conflictes interns del socialisme francès. El socialisme francès presentava dues orientacions: les posicions de Jules Guesde, propugnades per Largo Caballero, i les posicions de Jean Jaurès, propugnades per Indalecio Prieto.

En el comunisme espanyol, aquesta sensibilitat suposà buscar la força antifeixista amb altres forces d'esquerres. També destacava en el llenguatge utilitzat en els documents d'informació o en la propaganda del Partit Comunista Espanyol.

Espanya considerava París el zenit de la distinció social. Per als sectors liberals i progressistes, França era sempre un exemple present. A més a més, gràcies a aquest país, a Espanya arribaven les principals influències europees, carregades d'ambient cosmopolita, que sempre tenien un toc francès. Llavors, França era un intermediari cultural per al nostre país.

En conclusió, l'activitat política, cultural i educativa de la República Espanyola, durant els seus anys decisius, trobà l'experiència en la Tercera República Francesa, convertint-la en un punt de partida. França fou més important per a Espanya que Espanya per a França, i els seus daltabaixos ja venien de períodes anteriors. A França, la República, que ja tenia molts anys, triomfà fins als nostres dies; a Espanya, on les forces republicanes havien tingut sempre molt poca influència, fracassà totalment

quan altres forces polítiques més rellevants que el republicanisme, volgueren imposar el seu poder a la força.

2.4. L'exili a França

2.4.1. EL GRAN VIATGE

“Es bien sencillo; a las mujeres, a los niños, heridos y ancianos, se les acoge. A los hombres en edad de llevar armas, se les rechaza”.

La nit del 27 al 28 de gener de 1939 s'obren les fronteres. Segons les estimacions més conegudes, s'espera l'arribada de dos-cents a tres-cents mil persones durant els pròxims dies. A totes les carreteres que porten al Nord es veu el mateix espectacle. La carretera és plena de camions, automòbils, cavalls, però també hi ha una multitud estesa d'homes, dones i nens que es dirigeixen a Le Perthus.

Le Perthus fou el municipi francès, situat al departament dels Pirineus Occidentals i la legió de Lluçanet-Rosselló, que separava la frontera entre França i Espanya. En aquells moments, Le Perthus tenia només uns 600 habitants, i va ser el poble encarregat d'acollir a tota la multitud republicana que buscava fugir del règim franquista.

En el panorama, es poden veure petits grups de persones. A la seva esquena porten tot allò que han pogut rescatar amb pressa. Envoltats per mantes en ple mes d'hivern, les mares són acompanyades pels seus fills, que ploren de fatiga. Els ferits i malalts que no han pogut ser traslladats amb vehicles, avancen amb l'ajuda dels més forts.

Els nacionals volien eliminar tot allò que fos “rojo”. Els avions de Hitler i Mussolini bombardegen l'aglomeració de persones fins la frontera, que en moltes ocasions gosen saltar-se. Molts cops desapareixen a poca altitud.

El 4 de febrer, els nacionals arriben a Girona i a Palamós. És un cop fulminant. Girona fou l'últim gran centre urbà. Palamós fou l'últim port important de la Catalunya republicana. Sense poder-hi fer res, el 5 de febrer, totes les capitals catalanes són en mans dels nacionals.

Cada cop més gent es llença a la carretera, i els homes intenten guardar tot tipus d'armes per a quan siguin a França, per evitar que els nacionals se les apropiïn. Semblava que tota Catalunya s'hagués llençat a aquest viatge.

Mentrestant, al front l'organització continua. L'ofensiva encara manté al bàndol en alerta, que

intenta frenar-la, però la gran por que provoca la possessió de Barcelona continua portant persones a la carretera. No només es mobilitzen catalans; els republicans d'altres zones d'Espanya, com per exemple, els refugiats bascos, asturians o malaguenys que s'havien quedat a Catalunya, també es senten desprotegits.

Als diaris, les notícies que arriben d'Espanya ens donen una visió horrible de la situació; “l'escorxadador de Llobregat”, on s'afusellen a cinc cents civils.

El 30 de gener, les carreteres d'accés a Le Perthus són controlades per les autoritats republicanes, aconseguint així que el viatge sigui més fluït. Les autoritats ja han analitzat la situació i ja saben què han de fer.

El pitjor del gran viatge és quan arriba la nit. La situació climatològica no ajuda gens als refugiats. S'intenta fer foc per escalfar-se i per coure els aliments, en la mesura que ho permetin les pluges torrencials que cauen durant hores seguides; s'emboliquen amb una manta i s'asseuen molt junts els uns amb els altres, per intentar transmetre una mica de calor per a no morir. Però, encara fet tot això, cada matí, hi ha un mort més entre els exiliats.

Però l'ofensiva continua. El 6 de febrer, les tropes franquistes entren a Palafrugell. En aquest moment, tota Catalunya ja és en mans dels franquistes. I tornen a aparèixer a les portades de la premsa les horribles notícies; “Espantosa carnisseria a Figueres”.

El govern republicà es refugia a França, i entre el 5 i 6 de febrer, l'exèrcit entra a Perthus i Cerbère.

2.4.2. L'ACOLLIDA FRANCESA

El 23 de gener, Raoul Didkowski, prefecte dels Pirineus Occidentals, declara en una conferència de premsa, que els refugiats espanyols seran acollits i tractats amb la generositat francesa característica. L'única norma és que es repartirà i acollirà seguint un pla rigorós. Seran rebuts als llocs de frontera, desarmats si és necessari, però tractats amb respecte, i llavors embarcats als trens de forma ordenada. Però la crua realitat és que les autoritats franceses no havien preparat res. Aviat els serveis sanitaris es veieren desbordats.

Els diferents cossos de l'exèrcit s'encarreguen de la seva acollida. Es troben al llarg de tota la frontera dels Pirineus. Els exiliats són conduïts a pocs metres d'allà, a llocs improvisats que ells consideren camps de concentració, on es troben desbordats i aglomerats en situació precària. Esperen amb impaciència els gendarmes. Aquesta situació s'agreuja molt més als camps de muntanya, on els refugiats dormen sobre la neu i amb una sola manta, a una temperatura de 10° sota

zero.

En aquest moment, les xifres aproximen a 250.000 militars, 10.000 ferits, 160.000 dones i nens i 60.000 civils que havien arribat al gener.

Els soldats espanyols han d'entregar les armes i sotmetre's a un registre; molts prefereixen destruir-les abans que entregar-les a les autoritats franceses.

Després d'una llarga estança a la frontera, els que no volen tornar a Espanya són evacuats: els civils i els ferits són enviats als centres d'acollida o als hospitals en tren, els milicians són enviats als camps de concentració a peu. Però continuen arribant més exiliats.

2.4.3. BAIXAR A L'INFERN

Al llarg dels 150 km del Pirineu, milers de refugiats, morts de gana i de fred, intenten sobreviure amb els pocs medis que disposen. Acompanyats d'una extrema vigilància, es protegeixen de la intempèrie confeccionant cobertes amb mantes i troncs. Per a escalfar-se i millorar la seva dieta, que és pa i una llauna de sardines per a cada cinc persones, recullen tot el que pot convertir-se en llenya i menjar, per exemple, fusta o castanyes. Tot això comporta que les llargues prolongacions es converteixin en un extens camp atrinxerat.

Aquest camp atrinxerat ofereix una visió horrible. Cada nit moren persones. La primera setmana, els nens són els més afectats. Molts moren de fred o d'esgotament. La majoria de les mares intenten alimentar als seus fills amb la poca llet que els queda al pit, però aquests nens ja són morts. La situació s'agreuja quan arriben els combatents ferits, que multipliquen la taxa de mortalitat. La sanitat es veu desbordada, i no hi ha transport per portar-los als hospitals. Per tant, sigui quin sigui el seu estat, són amuntegats amb els altres en les mateixes condicions. Les autoritats franceses prohibeixen als metges republicans que es troben al camp que intervinguin en l'ajut dels seus companys.

“Centenares de mis compatriotas, amontonados sobre este andén, ofrecían un espectáculo espantoso. Parecía una inmensa enfermería. Hombres, mujeres, niños y ancianos estaban acostados sobre el cemento... Todos parecían agotados. Los cuerpos se daban la vuelta penosamente sobre el suelo, en busca de una posición menos dolorosa... La fiebre brillaba en muchas miradas. Niños mutilados se arrastraban sobre el andén en busca de sus padres. Todos estos inválidos se hallaban expuestos a los cuatro vientos. Algunos franceses trajeron paja para hacerles unas camas a los heridos. Inmediatamente estuvo llena de sangre. Había numerosos

*amputados. Los ciegos, vacilantes, se abrían camino entre los cuerpos para caer en las vías del tren. De vez en cuando, los alaridos de dolor horadaban el tumulto; la mayoría de las veces quedaban ahogados en la profusión de gemidos, de sollozos, de llamadas de auxilio. La estación estaba llena hasta los topes. A pesar de ello, continuaban llegando refugiados sin parar. Los que se encontraban en peor estado, llegaban en ambulancias francesas, amontonados unos sobre otros, antes de ser depositados sobre el asfalto, llorando de agotamiento y dolor...”*¹⁷

La mateixa situació es trobava a la frontera: amb deu centímetres de neu, els republicans es troben estirats amb les ferides obertes causades pel viatge. Molts intenten atenuar la seva sed amb la neu, però l'escena segueix essent rutinària; cada matí hi havia més morts. La situació continua essent precària i la falta d'intervenció és destacada.

La premsa, en el seu conjunt, al mateix temps en que a la carretera van quedant persones enrere, denuncia el vandalisme comès pels republicans, accentuat per la seva arrogància i la seva ingratitud. A França comencen les campanyes carregades d'odi contra els refugiats, i molts els acusen de voler aprofitar-se i de beneficiar-se a costa dels francesos.

2.4.4. FRANCO O FRANÇA

Si el viatge fou difícil i llarg, el final de la carretera també ho és. Quasi a punt d'arribar a la frontera, es troben dos grans cartells. En el primer hi posa FRANCO. En el segon hi posa FRANÇA. Ara és quan toca triar el futur; quedar-se o tornar a Espanya.

Els refugiats que accepten la repatriació són separats de la multitud i són objecte d'un millor tracte. Per accelerar aquest procés, les autoritats franceses no dubten en recórrer als trucs i als enganys. Aquestes pretenen que els refugiats siguin repatriats sense cap tipus de represàlia, però Franco s'oposa; com que els nacionals han vençut, els republicans hauran de sotmetre's sense cap condició. I això fou ben cert, sobretot a Catalunya; Montjuïc es converteix en una gran fossa comuna, l'estatut d'autonomia ha estat proscrit, la pràctica del català totalment prohibida i només a Barcelona 15.860 funcionaris han estat acomiadats i milers de persones han perdut la seva ocupació.

De forma lliure o forçada, el 9 de febrer de 1939 tornen a Espanya deu mil persones.¹⁸

Als combois que traslladen els refugiats cap a Espanya, es repeteix el mateix espectacle: els refugiats salten del tren. Aquí es fa eco dels enganys que les autoritats franceses propinaven; molts, en comptes de ser traslladats a Espanya -principalment els traslladaven a Hendaia-, eren traslladats

¹⁷ Antonio Miró, *Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia*, pàg. 55

¹⁸ Diari *La Dépêche*, 10 de febrer de 1939, comunicació de Marc Rucart

a Argelès-sur-Mer, que en aquell moment es convertí en un camp de concentració.

A partir del 8 de febrer, els refugiats tenen a disposició una altra alternativa: la Legió estrangera francesa. No es demana ningun document d'identitat i es paga dos mil francs a l'any. Els voluntaris seran dirigits als llocs d'operació internacional, com per exemple, Marroc. Qui adquireixi mèrits podrà aconseguir la nacionalitat francesa. Els que rebutgin aquesta alternativa, seran enviats als camps de concentració.

Tots els departaments francesos rebran refugiats, els agradi o no. Molts dels departaments intenten evitar que els refugiats siguin enviats al seu territori. Els refugiats ho hauran de respectar tot. A partir d'aquí es multipliquen les detencions; amb una denuncia o un testimoni anònim es pot arrestar als exiliats.

2.4.5. ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ FRANCESOS

Normalment, els refugiats que es troben en aquests camps són mares, fills, ferits o malalts, que no tenen possibilitat d'allistar-se a la Legió francesa ni volen tornar a Espanya.

Als centres d'allotjament solen ser antigues presons, convents, cases o escoles abandonades, i encara que s'observen deficiències en el confort i la sanitat, les condicions de vida dels refugiats són correctes. Les dones realitzen les seves tasques, amb un horari perfectament programat. A vegades, per als nens s'organitzen cursos de francès. Però això és als camps de refugiats, una història que no té res a veure amb els camps de concentració.

Els camps de concentració es crearen als Pirineus Orientals -Cerdanya, Vallespir i Rosselló- i són reservats als milicians i als soldats. La gran majoria, es troben al sud-oest del país.

El primer d'aquests camps és Argelers, que es creà l'1 de febrer de 1939. El camp és preparat per rebre a 150.000 militars i soldats. Segons declaracions de Albert Sarraut, és un camp destinat a la preparació de la repatriació a Espanya, no és un camp per a treballar, però sí que serà regida sota control de l'autoritat militar francesa de forma molt rígida.

Argelers era una platja extensa dividida en rectangles d'una hectàrea i envoltats de filferro.

En aquesta terra, on bufa fortament la Tramuntana, no hi ha ni un sol refugi. El 7 de febrer es preveu que cada hectàrea sigui ocupada per 1.500 milicians que hauran de construir-se barracons improvisats. No hi ha materials per a aquesta construcció, per tant, l'única possibilitat que tenen és excavar forats a la sorra de la platja i tapar-los amb mantes o troncs per a protegir-se del fred, de la humitat del mar o dels grans de sorra que el vent aixeca.

La primera mesura que s'adopta és la construcció de trenta barracons que alberguin de deu a vint-i-cinc persones, però és ridícul; en aquell moment, Argelers acull vuitanta mil persones. Aquests es veuen obligats a destruir els barracons i utilitzar la fusta per a fer grans fogueres.

Cap als volts del 6 de febrer, Argelers decideix acollir als ferits de més gravetat; llavors, 650 ferits s'hi instal·len. Però és inútil; cinc grans tendes reservades al servei sanitari no tenen ni el mínim necessari per a rebre els malalts o els ferits lleus. Per a subsistir, es re-utilitza el material que ha quedat “net”. Per a tot el camp: un metge i cinc infermeres.

Tampoc hi ha lloc per a les defecacions; ni un arbre ni una roca per amagar-se. Aviat, la falta d'higiene causa epidèmies que s'agreugen amb la contaminació de l'aigua. Com és de suposar, tampoc existeixen sistemes d'evacuació de les aigües residuals o fecals.

Els refugiats caminen trenta kilòmetres des de la frontera fins a Argelers. Quan hi arriben, es queden dos dies sense menjar. El tercer dia, els més privilegiats reben una llauna de sardines i una sopa de carn com a extra, però el menú més usual és un tros de pa per persona, que porten cada dia els camions militars. Aquest repartiment es fa de forma vulgar i cruel. El gendarme es situa a la part més alta del camió, i des de l'altra banda del fil-ferro, llança a l'aire els trossos de pa. Mentre els refugiats es barallen com gossos per intentar aconseguir algun tros, els guàrdies a cavall s'hi burlen de mala manera.

Després d'una setmana, la situació canvia una mica. Es construeixen seixanta barracons, però no és suficient, perquè farien falta sis mesos per a que tots els acollits tinguessin un lloc on resguardar-se. Els refugiats reben racions de carn i intenten cuinar-la com poden, perquè és crua i sense tallar.

El 9 de febrer es construeixen nous camps. A pocs kilòmetres de Argelers, el camp de Saint-Cyprien, entre altres. El que més destaca són les mateixes condicions que a Argelers. Les autoritats franceses prohibeixen als tècnics i enginyers construir, per tal d'evitar la temptació de quedar-se a França.

2.4.6. LES CONDICIONS D'ESTANÇA

És totalment prohibit entrar al camp per part de les autoritats franceses externes, i totalment prohibit sortir del camp. Només es pot sortir si és per realitzar alguna feina, sota una estricta vigilància. Tampoc es reben notícies de l'exterior, però se'n filtren algunes.

És prohibit entrar i sortir del camp. Però la curiositat d'alguns veïns pot molt més. És que hi ha alguna cosa que s'hagi d'amagar, darrere de tot això?. Uns periodistes del *Midi socialiste* i uns parlamentaris de la S.F.I.O¹⁹ s'introdueixen a Argelers, i fa que l'escàndol esclati. A l'Assemblea, la

19 Secció Francesa de l'Internacional Obrera, partit polític socialista francès.

delegació socialista denuncia els següents fets: la falta d'higiene i els pous contaminats, res per a beure ni per a rentar-se, no hi ha serveis sanitaris, no hi ha medicaments. Els ferits es troben estesos a terra amb les ferides obertes i l'alimentació és inexistent. Però en canvi, la vigilància és extremada: els republicans són tancats com a criminals de guerra.

Els principals problemes del camp de concentració són les malalties. La llista de malalties és la següent: la disenteria²⁰, la pneumònia, la febre tifoide²¹, la tuberculosi, la lepra, la sarna²² i la conjuntivitis. Tot això, juntament amb la falta d'higiene, ve acompanyat de polls i escorbut²³.

Hi ha un problema molt pitjor que totes les malalties, que obligatòriament no causa la mort, però augmenta la taxa de suïcidis. És la depressió nerviosa, estat que, en alguns casos, porta a la bogeria. Al camp es viuen episodis de tensió; hi ha qui creu que encara és al front lluitant contra el bàndol nacionalista. Hi ha qui fa la seva maleta, s'acomiada dels seus i es llença al mar a la veu de "Torno a Espanya". Potser és el problema més greu de tots.

Poc després, una forta tempesta inunda el camp d'Argelers. No hi ha ni un sol lloc sec en tota la platja. La neu que hi havia i l'aigua que ha caigut deixen els barracons completament inservibles. Per tant, l'evacuació és ràpida, i els exiliats es redistribueixen a altres camps de concentració. Tot i això, la situació continua sent precària, i sembla que ningú pensa fer res per a solucionar-ho.

El pitjor de tot això és que les malalties no fan diferències: no hi ha excepcions ni en l'edat, ni en el sexe, ni en la situació. Tampoc en la història personal de cadascú.

El temps va passant i són pocs els que tornen a Espanya, encara amb la por al cos del que pugui passar allà, on els franquistes ja s'ha instaurat amb molta força i no perdonen els qui enganyaren el règim i la pàtria.

França continua en situació límit: la despesa en alimentació – encara que és insuficient -, en manteniment i en medicines és molt superior a la eficàcia. Al mateix temps en que alguns tenen la sort de anar a parar a un poble francès per a començar la seva nova vida, els altres continuen tancats dins les muntanyes de fil-ferro. Tancats com si fossin presoners de guerra.

La República causa greus enfrontaments dins els camps de concentració: els exiliats comencen debats sobre qui és el culpable de la caiguda d'aquesta.

Aviat França es troba amb un problema molt pitjor: el començament de la Segona Guerra Mundial.

20 Disenteria: malaltia infecciosa associada al dolor abdominal, febre elevada i inflamació de la boca.

21 Febre tifoide: malaltia infecciosa produïda per aigua o aliments contaminats. Si no es tracta, pot causar perforacions a l'intestí i greus complicacions.

22 Sarna: malaltia epidèrmica causada per un paràsit. Els símptomes són picor, granets i taques a la pell.

23 Escorbut: deficiència de vitamina C.

2.3.7. FRANÇA I LA SEGONA GUERRA MUNDIAL

El conflicte mundial comença, oficialment, l'1 de setembre de 1939. El principi de la guerra es paga contra els republicans que es troben a França. Són moltes les cartes que arriben al govern francès demanant que els exiliats lluitin per França o siguin expulsats i dirigits a Espanya.

França insisteix en que la situació d'aquests exiliats no és tan dolenta.

França forma part dels Aliats, juntament amb Gran Bretanya i l'URSS. El 3 de setembre de 1939, França li declara la guerra a Alemanya. El perill a l'ofensiva alemanya comença pels volts de l'any 1940, en que França i Gran Bretanya es mantenen a la defensiva, però sense haver de lluitar. D'aquesta manera, el període que comprèn des de la declaració de guerra a l'ofensiva alemanya, és anomenat “la guerra boba” per part de la premsa d'ambdós països.

A principis de 1940, els exiliats no tenen altra elecció; els homes en bon estat lluiten als fronts francesos.

França no es mobilitza fins que Alemanya envaeix Dinamarca i Noruega el 9 d'abril de 1940. Tant França com Gran Bretanya preparen una contraatac que fracassa totalment. Dels 3.600 soldats que lluiten a les files franceses, un terç són espanyols alistats a la Legió Estrangera. Els qui sobreviuen a aquesta batalla, són cridats immediatament a França per frenar l'ofensiva alemanya que s'acosta perillosament. Mentre els espanyols són la gran majoria que es troba a l'exèrcit francès, al país continua el rebuig a aquests per semblar massa “comunistes”, i gairebé no se'ls reconeix com als valents que lluitaren per a l'exèrcit francès i per a França.

El 10 de maig de 1940, Alemanya comença l'ofensiva contra els Països Baixos, Bèlgica, Luxemburg i el nord de França. La ciutat holandesa de Rotterdam és destruïda en un bombardeig aeri pels stukas²⁴, i només tres dies després del 10 de maig, Bèlgica ja és en mans de l'exèrcit alemany, trencant el front d'Ardena. Els espanyols es dirigeixen al front francès de la Línia Maginot. Els alemanys segueixen la seva ofensiva contra França, trencant tots els fronts fins que aconseguen que els Aliats es divideixin en dues zones territorials. L'objectiu es envoltar el territori francès.

El país es troba desmoralitzat, ja que és gairebé impossible frenar l'ofensiva, pel qual els Aliats preparen un pla d'evacuació -evacuació de Dunkerque-. Aquest pla d'evacuació obté beneficis als pocs dies: s'han salvat 300.000 soldats anglesos i francesos. Els espanyols són els últims a desembarcar a Gran Bretanya.

El 10 de juny de 1940, els alemanys entren al municipi francès de Rouen, pel qual el govern francès

²⁴ Stukas: avió d'atac a terra utilitzat per l'exèrcit alemany, conegut per les seves dimensions i les ales de gavina inversa. Gràcies a aquests avions, l'exèrcit alemany va obtenir moltes victòries durant la Segona Guerra Mundial.

abandona París i es dirigeix al municipi de Bordeus. El dia següent, Mussolini declara la guerra a França. Els espanyols que són fets presoners, són enviats a camps de concentració nazis, especialment a Mauthausen. Les dones i els nens són repatriats a la frontera espanyola. La llista d'enviats al camp ascendeix a 10.350 noms.

El 25 de juny, Hitler es reuneix amb els oficials de França, que demanen un armistici. L'acord estipula que Alemanya ocuparà dos terços del territori francès. Tot i les queixes dels oficials francesos, l'armistici és firmat i França queda dividida en dos territoris molt diferenciats: la França de Vichy, amb el Primer Ministre Philippe Pétain, i la França Lliure, al capdavant del General de Gaulle, que tenia un govern provisional a Anglaterra. Pétain culpa als republicans de la derrota i decadència del país, i per evitar la reorganització de petits grups, utilitza l'espionatge alemany per tal de dissuadir i impedir la revolta d'aquests grups.

Durant aquest mateix any, Indonèsia i Tailàndia declaren la guerra a la França Lliure.

En el transcurs de l'any 1941 i 1942, els germànics segueixen envaint països d'Europa, Àsia i nord d'Àfrica. Els Aliats continuen evitant la ofensiva alemanya amb l'ajuda de la França Lliure, que lluita per a obtenir un govern sòlid. La transcendència de França en aquest any és clara; pateix un conflicte interior entre els dos bàndols francesos, que s'accentua amb l'espionatge i la traïció tant d'una part com de l'altra. L'estiu del 1941 s'obre un camí d'esperança per als Aliats: la Unió Soviètica entra a la guerra en el seu bàndol.

Mentrestant, a la França de Vichy, els camps de concentració continuen acollint republicans i altres presos d'Europa. Tot i que el govern intenta millorar les condicions dels camps, la premsa continua criticant les condicions deplorables en les que s'allotgen totes les persones. Al Marroc i a Algèria s'hi construeixen nous camps destinats al càstig; treball forçós i maltractes.

En aquests camps s'envien a les persones més perilloses, a les persones que es dediquen a 'activitats extremistes'. Els que més afloren són els anarquistes i els comunistes.

Un dels exemples d'aquests camps és Djelfa, construït per allotjar criminals de guerra, però que acaba essent un altre camp 'dels espanyols'. Les condicions són pèssimes: en ple Sahara, la temperatura varia des dels 50° a l'estiu i menys de 14° a l'hivern. És prohibit portar una manta. El menjar es limita a pa sec amb una mica d'aigua. *“Españoles, habéis llegado al campo de Djelfa. Estáis en pleno desierto. Pensad bien que, de aquí, sólo la muerte os liberará”*.²⁵

Un altre exemple dels camps de concentració francesos al nord d'Àfrica és Hadjerat M'Guil. Els

25 Federica Montseny, *Pasión y muerte de españoles en Francia*, Toulouse, de. Espoir, 1969, pàg. 67.

detinguts han de pujar pedres de 15 kg a una muntanya i tornar-les a baixar. Quan un dels presoners incompleix alguna norma o es 'rendeix' de pujar pedres, abans de cridar els genets, els camarades han de cavar la seva tomba. Si al tornar al camp encara li queden forces, se'l remata a cops davant d'aquesta. Molts cops s'aplica la 'cua de cavall'. Aquesta tortura consisteix en lligar el presoner a la cua del cavall que galoparà, fins que aquest caigui mort.

Aquests dos camps són els que deixen en evidència les autoritats franceses.

La repressió contra els espanyols a França s'intensifica l'any 1942, acusant-los de anarquistes i comunistes. Les primeres víctimes son del POUM, seguides de la CNT-FAI.

Cal destacar que al nord de França (França Lliure) els espanyols s'agrupen en petits sindicats, mentre que, a la França de Vichy, al sud, la repressió és molt més forta i s'han d'agrupar en guerrilles. Les persones detingudes a la França sud no passaran per un judici; seran condemnades de revolucionaris siguin culpables o no.

Els Aliats, a finals del 1942, guanyen més força a la guerra: després de l'atac a Pearl Harbor, Estats Units entra a la guerra en el bàndol.

L'actuació de França en la guerra és mínima: mentre els Aliats intenten frenar les ofensives de l'Eix, França pateix una crisi interior accentuada amb la divisió del país en dos grans blocs.

El 3 de setembre de 1943, Itàlia és envaïda pels Aliats, i pocs dies després es rendeix. Els Aliats es desplacen a Àsia.

L'any 1944 la guerra és crua per l'Alemanya Nazi. L'estiu del mateix any, les tropes soviètiques alliberen Auschwitz, tot i l'interès dels alemanys en amagar les tortures i els exterminis. Poc després, les tropes britàniques també alliberen camps de concentració a Alemanya.

Pel mes d'agost, comença la batalla més important per a França: la alliberació de París. En aquesta batalla participen republicans espanyols exiliats, sobretot anarquistes.

Els fets comencen després de la batalla de Normandia. França continua en una partició política.

Hitler es troba a París amb les seves tropes, sabent que els Aliats són a prop i que està perdent la guerra. Per a que no es digui que els nazis no han volgut lluitar, Hitler ordena a les seves tropes que destrueixin tota la ciutat. Que no quedi res.

El 18 d'agost es produeix una vaga general convocada per el Partit Comunista Francès, que porta als

obriers a construir barricades dificultant el transport per automòbil dels nazis.

Els espanyols republicans exiliats es troben a la 9ª Companyia de Reconeixement, més coneguda com *La Nou* – *La Nueve* -, que forma part de la 2ª Divisió Blindada de la França Lliure. La Nou avança 200 km al sud de França, frenant les tropes alemanyes, fins que el mateix exèrcit d'espanyols entra, per fi, a París.

Els primers tancs que entren a la capital s'anomenen Guadalajara, Terol, Ebre, Guernica, Belchite, Madrid, Don Quijote, Santander, Brunete, Pingouin i Milady²⁶. París és lliure gràcies a aquests espanyols.

El 5 de maig de 1945 Mauthausen, el camp dels espanyols, és alliberada per l'exèrcit nord-americà.

Després de la Segona Guerra Mundial i de les alliberacions dels principals camps de concentració nazis, molts espanyols encara no poden tornar a Espanya. Han de buscar altres països per viure, com per exemple, França o la Unió Soviètica.

Les conseqüències de la derrota de Hitler en la guerra també afectaran a l'Espanya de Franco. Les Nacions Unides prohibeixen als estats feixistes ingressar a l'agrupació. Els Aliats – exceptuant Estats Units – condemnen la dictadura que succeeix al país. França decideix tancar la seva frontera amb Espanya.

Just acabada la Segona Guerra Mundial, Espanya serà en el punt de mira d'Estats Units, aliant-se contra el comunisme en la Guerra Freda.

No serà fins l'any 1965 quan els espanyols exiliats podran tornar a Espanya. Tot i així, la repressió dels republicans dins el país no acabarà fins els últims dies de Francisco Franco.

26 Originalment: Teruel, Guadalajara, Guernika, Belchite, Madrid, Don Quichotte, Santander, Brunete, Pingouin i Milady.

2.5. Testimoniatge de l'exili

2.5.1. INTRODUCCIÓ

En aquesta recerca s'han realitzat tres entrevistes, com ja s'ha explicat en la Introducció del principi del treball. Cada entrevista²⁷ ens ofereix tres punts de vista diferents sobre un mateix punt clau: l'exili a França. Per a explicar aquest exili a França és molt important conèixer els antecedents que portaren a que gairebé 500.000 persones creuaren la nostra frontera en direcció Europa. Els antecedents són la Segona República Espanyola i la Guerra Civil Espanyola – què passà durant aquests dos períodes perquè la gent es veiés obligada a marxar? -.

A continuació es presenta una biografia dels tres protagonistes de la recerca:

- ◆ Jaume Guasch Palau va néixer el 18 de desembre de l'any 1922, a Domenys del Penedès, Tarragona. Ha viscut a Palafrugell des de sempre, però hi va arribar quan tenia 4 o 5 anys. El primer que va veure de la nostra terra va ser el far de Sant Sebastià. A partir d'aquest moment va enamorar-se de la nostra vila. Va ser encarregat d'una empresa important de suro i també regidor independent de l'Ajuntament de Palafrugell durant les dos legislatures del 1979 i el 1983. Considera que “el progrés existeix i que com tot té un preu; hem de pagar per a aquest progrés”. Però el preu del progrés va ser massa car; la Segona República Espanyola va acabar enfonsada per donar lloc a una Guerra Civil que va dividir famílies senceres. La por col·lectiva era el principal enemic; gairebé mig milió de persones varen fugir en busca d'un futur millor. Però aquest futur va ser negre. Moltes persones, com el senyor Jaume, varen arribar a la frontera del Pertús (Le Perthus). Però... La tornada també va ser difícil. Va emprendre un viatge que va començar amb la ciutat d'Hendaia (situat entre la frontera francesa i San Sebastià, País Basc), seguida d'un Irun massificada i destruïda (Guipuscoa, País Basc). Després va arribar Montjuïc on les condicions de vida no varen canviar gaire. Fins que va arribar a Palafrugell.
- ◆ Jordi Gaitx Moltó (Sant Feliu de Guíxols, 1972) és llicenciat en Història i graduat superior en Arxivística. Ha investigat temes relacionats amb la història social del segle XX. És autor del llibre *L'exili del Baix Empordà al 1939*, coautor de *La Guerra Civil a Santa Cristina d'Aro (1936-1939)*, curador de *JOSEP IRLA I BOSCH (1876 – 1958). Memòries d'un president a l'exili*, curador de *Memòria de la República i la Guerra Civil. El testimoni de Lluís Ros i Medir (1932-1938)* i coordinador d'*Agustí Calvet i Pascual “Gaziel” (1887-*

²⁷ Per llegir les tres entrevistes completes, dirigir-se als annexes. El llenguatge de cada entrevista s'adapta a cada personatge. La transcripció s'ha realitzat al peu de la lletra, per tant, poden haver-hi variacions lingüístiques amb el català actual.

1964). *Periodista i escriptor guixolenc*, entre d'altres, a més d'haver realitzat uns quaranta articles i conferències. Ha treballat de professor i d'arxiver. Actualment és tècnic de l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro i membre del Consell Assessor del Museu Memorial de l'Exili.

- ◆ Lluís Molinas i Falgueras nasqué l'any 1935, actor i publicista. Ha dedicat els seus millors afanys al conreu de les arts escèniques com a intèrpret i director. Gran valoració per la divulgació de la memòria contemporània de la comarca i la recuperació del patrimoni cultural, però sobretot partidari de la recuperació de la Memòria Històrica. També ha exercit de periodista.

Un cop presentat els protagonistes, s'ha d'especificar què ens aporta cadascú. En primer lloc, Jaume Guasch Palau aporta el testimoniatge en primera persona de l'exili a França. Ens ofereix la visió més important de tota la recerca, que ajuda a saber en quines condicions es trobaren els exiliats, on els van dur, com va ser el viatge... En segon lloc, Jordi Gaitx Moltó, historiador, ens aporta la visió més actual del tema, és a dir: ens aporta informació objectiva, perquè no és testimoni de cap dels períodes esmentats anteriorment. Les intervencions que du a terme ajuden a consolidar la veracitat del Marc Teòric. I en tercer i últim lloc, Lluís Molinas i Falgueras ens aporta una visió subjectiva d'un dels períodes importants i influents en l'exili: la repressió franquista. A més a més, és coneixedor dels successos del període, sobretot de la premsa, que també ajuden a consolidar la veracitat del Marc Teòric.

2.5.2. ANÀLISI D'ENTREVISTES

La Guerra Civil fou una guerra molt llarga i tràgica per a la història del nostre país. Com en totes les guerres, sempre un dels bàndols acaba essent derrotat. En el cas de la Guerra Civil Espanyola, el bàndol derrotat fou el bàndol republicà.

La seva derrota s'atribueix, principalment, a dos factors: l'ajuda internacional i la divisió interior. Pel que fa a l'ajuda internacional, cal destacar que el bàndol republicà fou ajudat per les Brigades Internacionals i l'URSS, però aquesta ajuda fou insuficient, ja que l'exèrcit anava molt mal preparat. A més a més d'aquesta mala preparació, el problema que hi hagué fou que el bàndol nacional estava molt més preparat militarment, gràcies a que l'Alemanya Nazi i l'Itàlia feixista li proporcionaven material bèl·lic, destacat sobretot pels avions militars alemanys.

Un altre factor que portà a la derrota fou la divisió interior del propi bàndol, és a dir, el bàndol republicà patí greus desunions. Cada ideologia tenia la seva forma de guanyar la guerra i buscava en ella uns propòsits diferents. Per aquest motiu, sense que es possessin d'acord en el seu propòsit de

guanyar la guerra, acabaren essent els derrotats.

A part d'aquestes dues causes, es podria atribuir una tercera causa que remunta al principi de la Guerra Civil, que Jordi Gaitx Moltó explica d'aquesta manera: *“La principal causa de la derrota republicana s’ha de buscar en els primers moments de la guerra, ja que no es va respondre al cop d’estat feixista amb la suficient contundència militar perquè l’exèrcit regular es va dissoldre i es va organitzar un exèrcit format per columnes de milicians voluntaris i sense gaire preparació militar, però bé que amb moltes ganes.”*

És doncs que la barreja d'aquestes tres causes portà a la derrota del bàndol republicà, que quedà totalment aixafat.

La derrota del bàndol republicà fou un cop molt dur per a la República, però sobretot per a Catalunya, que va mantenir-se fidel a aquesta fins els últims dies de la guerra. Aquesta derrota contrasta molt amb la victòria de la Segona República l'any 1931, reflectida a la premsa de dretes i d'esquerres. A nivell local, a Palafrugell, la premsa d'esquerres, al capdavant amb el diari *l'Ara*, va celebrar amb molta eufòria la victòria de la Segona República Espanyola. Tot i així, i encara que semblés estrany, la premsa de dretes, al capdavant amb el diari *el Baix Empordà* i de caràcter conservador, no va reaccionar negativament davant aquesta victòria. Tal i com explica Lluís Molinas i Falgueras, *“entre les dues publicacions hi havia una mena de coexistència pacífica perquè hi havia col·laboradors que treballaven en els dos diaris. Per tant, a nivell local, jo no em penso que això fos massa important.”* Es podria dir que almenys, a nivell local, la premsa tant de dretes com d'esquerres reaccionà positivament davant de la victòria de la Segona República.

Per a parlar de les causes de la Guerra Civil és molt important fer referència a les reformes i contrareformes que es varen dur a terme durant la Segona República Espanyola. Mentre al poder s'alternaven partits d'esquerra i de dreta, la tensió social augmentà i destacà, sobretot, els anys 1933-1934, és a dir, durant el govern de dretes. És cert que durant el període de la República amb el govern d'esquerres hi hagué més llibertat i cultura, però el govern de dretes s'encarregà d'enderrocar totes les reformes dutes a terme fins al moment. Durant el govern de dretes, és a dir, quan es portaren a terme les contrareformes, això no fou suficient per als grups extremistes. Per una banda, hi havia els anarquistes, que buscaven una reforma molt més profunda, i per altra banda hi havia els monàrquics i feixistes, que eren contraris a qualsevol forma democràtica de govern. Els grups extremistes es revoltaren contra el govern, i per aquest motiu es convocaren eleccions el febrer de 1936. Després de les eleccions del 16 de febrer de 1936 en que va guanyar l'agrupació d'esquerres anomenada Front Popular, les contrareformes dutes a terme per el govern de dretes durant l'any

1933-1936 es varen tornar a canviar. Per aquest motiu es produí un cop d'estar militar; perquè els sectors de la dreta no estaven d'acord ni amb les reformes, ni amb la democràcia ni amb la forma de govern de la Segona República Espanyola. Creien que la República s'havia d'acabar com fos. Per aquest motiu, les constants reformes i contrareformes que varen fer augmentar la tensió social entre partits d'un bàndol i partits d'un altre bàndol, varen portar a un cop d'estat que preveien que seria curt, però que es va allargar degut a la resistència republicana. Tot aquest període de resistència portà a que el 17 de juliol de 1936 comences la Guerra Civil Espanyola.

Durant la Guerra Civil, els partits que no havien adquirit gaire transcendència política durant la Segona República, aprofitaren la situació per a revoltar-se i lluitar per els seus interessos. Totes aquestes revolucions es varen produir, sobretot, a Catalunya. Calia destacar la actuació del PSUC, que durant l'any 1936 es centrà en guanyar la guerra per així després adoptar les mesures revolucionàries necessàries. Com explica Jordi Gaitx, *“A ulls de la majoria de la gent la proposta del PSUC era la més assenyada i convenient, de manera que el seu discurs va captar molts adeptes. A més, el PSUC també va captar adeptes entre els antics votants d'ERC pel fet que es veia com un partit ben organitzat, seriós, capaç d'organitzar unitats de l'exèrcit i més ben adaptat als nous temps. Crec que, com feren totes les forces polítiques, lluitaren pels seus propis interessos, però això entra dins les regles del joc democràtiques.”*

Les conseqüències de la Guerra Civil foren desastroses per al país, però amb més greus per al bàndol republicà. La llibertat pràcticament deixà d'existir. Hi hagué un buit demogràfic causat per la pèrdua de les vides humanes, tant per soldats i militars com per població en general. La nombrosa mortalitat portà a que l'economia s'ensorres de forma molt ràpida, que portà a la baixa productivitat econòmica. A tots aquests factors, es pot sumar la misèria, la gana, la falta de medicines i higiene i l'aparició de malalties.

El règim franquista s'encarregà de donar mal nom a tots els republicans, del que era la República i del que havia estat. Se'ls tractà com a salvatges, com a culpables de tota la misèria que hi havia hagut durant el període de la Segona República. A més a més, inicià una campanya de repressió a totes les persones que havien rebutjat l'autoritat del règim durant la guerra. Per aquest motiu, i com a conseqüència més important, part de la població que defensava la llibertat, la democràcia i la República com a única i justa forma de govern, hagueren d'abandonar el país en l'exili.

A Espanya mai s'havia produït un exili massiu en tan poc temps. Els principals destins d'exili eren França o les seves colònies al nord d'Àfrica. Quan arribaven a França, molts marxaven a Amèrica

del Sud, a països com Mèxic o Argentina. La majoria dels exiliats marxaren per por a les represàlies franquistes. Era important conservar la vida. La repressió fou molt dura, i no només just després de la Guerra Civil, si no que també fins l'últim dia de vida del General Franco.

Durant la post-guerra, millor dit, acabada la guerra, la premsa d'esquerres quedà censurada; pràcticament ni existia. Només podia publicar articles la premsa de dretes. Aquesta premsa de dretes no parlà mai de 'republicans exiliats'. Sempre parlà de 'els rojos, els criminals, els bàrbars que havien escapat'. Mai es parlà de l'exili en el seu sentit. S'enfocava els exiliats de manera molt negativa. En canvi, la premsa internacional, sobretot la premsa de França sí parlà de l'exili republicà, destacada per el diari *l'Indépendant*. A Mèxic, aparegué premsa dirigida per els propis exiliats on parlaven de la seva realitat. Durant la Segona Guerra Mundial, tota la premsa de l'exili quedà soterrat per donar pas a notícies sobre la gran guerra.

El període d'exili començà l'any 1939, quan acabà la Guerra Civil. Cap a 500.000 persones es dirigien cap a França, però el govern francès no ho tenia tan clar i, fins uns dies després, no obrí la frontera.

La actuació del govern Francès a partir d'aquest moment quedà en el punt de mira. Molts dels testimonis que s'han reunit de l'exili destaquen el mateix: a la frontera de Le Perthus, les autoritats no es varen portar com a tal. Totes les persones que hi arribaven eren enviades a camps de concentració provisionals. Escassejaven els aliments i escassejava l'aigua. Les condicions eren infrahumanes, però el govern tampoc hi feia gaire per millorar la situació. A persones que eren totalment innocents se'ls tractà com a criminals.

És cert que França no estava preparada per acollir 500.000 persones de cop, per tant, les autoritats no varen preveure l'exili massiu de persones. El país estava molt mal preparat, per aquest motiu els camps de concentració foren improvisats i hi destacava les males condicions de vida. La possibilitat de tornar a Espanya era el primer que s'oferia. Fins a les fronteres havien arribat soldats que lluitaren per la República en la Guerra Civil, per tant l'acció més lògica era oferir aquest retorn, però moltes vegades aquest retorn era obligat.

França en aquells moments es trobava en una III República, semblant a la Segona República Espanyola per els seus constants canvis de govern entre dretes i esquerres. Tot i aquesta similitud ideològica, que el cap i a la fi era republicana, els francesos no acolliren els republicans exiliats de forma amistosa. La qüestió que explica aquest fet és ben simple: la propaganda feixista, durant tota la Guerra Civil, havia tacat el nom dels republicans acusat-los de ferotges, sanguinaris i despietats. Havia donat mala visió dels republicans amb la seva propaganda. Llavors, França, els havia vist d'aquesta manera: com a criminals, i com a criminals se'ls tractà.

La situació dels exiliats es va agreujar durant la Segona Guerra Mundial. França no podia mantenir totes les persones que havien arribat fins a la seva frontera; els nens i els fills eren dirigits a petits pobles on se'ls acolliria. Els homes continuarien als camps de concentració fins a començament de la guerra. L'única manera de sortir dels camps era lluitar per l'exèrcit francès, és a dir, donar suport a França. Tot i que no fou una obligació allistar-se a l'exèrcit, era l'única possibilitat, també, per no tornar a Espanya, ja que les autoritats no podien mantenir-los. França necessitava mà d'obra i homes per a l'exèrcit i així oferí llocs de treball per als espanyols, per molt durs que semblessin.

Durant la Segona Guerra Mundial, els espanyols tingueren molta transcendència en l'exèrcit francès. L'any 1940, Alemanya trencà la Línia Maginot, una línia de fortificació que era l'orgull francès, però que fracassà totalment. Molts dels republicans que defensaren en aquesta línia foren enviats a camps de concentració nazis. A partir d'aquest moment, França quedà dividida en la França de Vichy i en la França Lliure. Pels volts de l'any 1942, Alemanya envaí la resta del territori. Els republicans que es trobaven a França foren molt mal tractats per els alemanys, perquè recordem que ja havien lluitat contra ells en la Guerra Civil Espanyola. L'any 1942 va haver-hi més gent als camps de concentració nazis, destacant el de Mauthausen, on hi havia extremes condicions de vida i treball forçat molt dur.

Fins l'any 1965 no es pogué tornar amb seguretat a Espanya, però molts no tornaren; es quedaren al país que l'havia acollit. Molts tornaren amb el temps, però molts altres moriren abans de poder fer-ho.

Cal destacar que, tot i que hi hagué un exili molt dur per a totes les persones que varen marxar, per a les persones que es varen quedar essent fidels a la República fins l'últim dia també va ser molt dur. Els que es varen quedar, patiren les represàlies franquistes. La Llei de Responsabilitats Polítiques implantada en el període castigava a tots aquells que s'haguessin compromès a favor de la República. Uns varen morir afusellats, altres es quedaren a la presó. Els republicans que no havien marxat havien d'amagar-se si no volien morir. Qualsevol que hagués participat en alguna activitat en favor de la República, encara que no hagués participat en la guerra, tenia les hores comptades. Fins hi tot, si havies ajudat en tasques socials en l'Ajuntament durant la República, eres en el punt de mira. Durant els anys que durà la post-guerra i el règim franquista, les llibertats quedaren anul·lades i la repressió penal fou la condemna més destacada per als republicans.

Lluís Molinas destaca que a Palafrugell, les represàlies contra els republicans també foren molt dures. Hi havia moltes persones que estigueren a la presó amb pena de mort i amb cadena perpètua. Després de la derrota de Hitler en la Segona Guerra Mundial, per a no donar una mala imatge, Franco va obrir les portes de la presó. No quedaven en llibertat totalment perquè cada setmana

havien de presentar-se a la Guàrdia Civil.

Jaume Guasch Palau ens explica com fou el seu exili a França. Primerament ens parla de la Segona República. *“Els estudis eren molt ben orientats i hi havia molt interès per l'ensenyament i la cultura en general. Es va progressar molt, per exemple en la sanitat. També hi havia el vot de la dona, que en aquells moments va semblar una cosa molt important, perquè fins llavors la dona no podia ni votar.”*

Quan esclatà la Guerra Civil, només tenia 13 anys. Amb 13 anys, un nen, no tenia consciència d'ideologies ni de polítiques. *“Políticament no estava situat”*. Palafrugell, com a gairebé tots els pobles de Catalunya, mantenia la il·lusió de que la guerra s'acabés. L'ambient era carregat i cansat, perquè la gent n'estava farta d'aquella guerra. Però destaca: *“El pitjor va ser quan va acabar, els que la varen guanyar no varen ser prou generosos... Aquella nefasta partició de vençuts i guanyadors va durar masses anys.”* Al acabar la guerra tenia 16 anys.

La seva família era sindicalista. Al poble hi havia una por col·lectiva per les represàlies que poguessin rebre. És per aquest motiu que pensaren en l'exili, perquè com ja s'ha dit anteriorment, conservar la vida era molt important. Durant la Segona Guerra Mundial aquesta por va augmentar, ja que Alemanya, a principis de guerra, guanyava totes les ofensives; molts espanyols foren enviats a camps de concentració i les represàlies franquistes començaren a ser cada cop més fortes. Tot i que la gent havia marxat a França, allà la situació tampoc canviava tant: quan Alemanya envai París, totes les esperances quedaren truncades.

Jaume Guasch i la seva família varen abandonar Palafrugell en direcció Le Perthus, trajecte que varen fer a peu. Per a fer aquest recorregut es trigava dos o tres dies. Però no eren els únics que havien decidit marxar; eren acompanyats de mig milió de persones. La majoria de la població que es va exiliar va fer-ho pel gener del 1939, és a dir, en ple mes d'hivern. La multitud anava carregada de tot allò que havia pogut agafar, abrigada fins a dalt, amb nens morts de gana... A més a més, durant el trajecte, varen haver d'amagar-se, perquè l'exèrcit aeri alemany i italià els bombardejava cada dos per tres. A Le Perthus, tot i les condicions infrahumanes que havien patit durant el camí, la qüestió tampoc va canviar: uns eren enviats a camps de concentració i altres eren portats a pobles repartits per tota França, principalment mares i nens. Entre la multitud s'hi podia veure gent de Palafrugell que també havia decidit marxar de la seva terra.

Preguntant-li per què pensava un nen de 16 anys mentre marxava de la seva terra, del seu país, diu: *“La joventut no era conscient de res... Jo era jove. Era una gran aventura. Però la gent gran va patir molt per adaptar-se a les conseqüències i perquè la seva tornada va ser... Tremenda. No ens varen tractar gaire bé, per no dir-ho en altres paraules.”* Ningú s'imaginava el que trobaria darrere

la frontera; l'esperança era trobar un lloc on poder viure amb condicions i va acabar essent tot el contrari. Potser, després de la frontera, tot era una mica més liberal, tot era interessant, però les condicions seguien essent infrahumanes.

Jaume Guasch assenyala que les autoritats franceses no estaven preparades per a acollir mig milió de persones en les seves terres. Les autoritats no varen donar a l'abast. També destaca que a la frontera no se'ls tractà bé. A mesura que la població anava arribant, l'exèrcit francès els dividia en: homes als camps de concentració, dones i nens als pobles. Al principi, tota les persones que arribaven anaven a parar a un camp de concentració. La seva sort va ser molt gran: condemnat a arribar a un camp de concentració, va poder escapar-se i anar a parar a un poble de la Normandia. *“Jo vaig tenir la gran sort, perquè feien una filera de soldats i anàvem baixant i anaven agafant a tothom. Una dona d'una de botiga em va dir “Entra, entra! I posa't en el provador. Quan hagin passat, jo et cridaré i tu posa't a corre perquè si no...” i jo me'n vaig sortir d'aquesta, perquè si no hagués anat a un camp de concentració. Varen agafar a alguns i ens varen portar al tren a aquell poble. L'estada a allà no tinc res a dir-ne; ens varen tractar molt bé.”*

El poble on va anar a parar s'anomenava Saint Cosme de Vaire, a prop de la Normandia. En aquells moments la situació va millorar. El temps entre Le Perthus i Saint Cosme de Vaire, en tren, era de tres dies. Mentre eren a Le Perthus, i més tard al poble, sí rebien informació del que passava a Espanya. No tenien problemes ni per a menjar ni per a vestir; hi havia coses que els sorprenia de França, ja que era un estat més liberal. A diferència d'això, destaca: *“A casa em volien fer estudiar. Jo hagués volgut ser metge, però tot se'n va anar a norris. Quan varem tornar, aquí el problema era de subsistir, no de estudiar. Per tant, no vaig poder continuar.”*

El moment clau per a la tornada d'Espanya va ser la invasió de l'Alemanya Nazi a França, després de la caiguda de la Línia Maginot. Molt més tard, la situació de l'any 1942 en que els alemanys envaïren París, va portar a que alguns exiliats tornessin a Espanya. Les causes que portaren a la família a tornar a Espanya era la impossibilitat d'allisar-se a les brigades franceses. O es quedaven a França, o tornaven a Espanya. Varen tornar a Espanya.

Les condicions infrahumanes varen continuar en el camí de tornada. La tornada començà a Hendaia, seguida d'Irun. Irun havia quedat massificada. En gairebé totes les parets dels edificis que encara es sostenien, hi havia escrit el Cara al Sol. El seu camí seguí fins a Montjuïc, on la repressió va ser molt forta. De Montjuïc a Palafrugell.

Jaume Guasch ens destaca, de tot els seus records i els fets que marcaren la seva vida, quan va iniciar el camí cap a l'exili. Tot i que la por col·lectiva portà a que mig milió de persones es mobilitzessin a marxar del país, s'aconsellava no moure's d'Espanya: la situació a França era molt pitjor. També destaca la següent frase: *“érem els derrotats i com a tal ens tractaven, i a més a més,*

ens feien el buit”.

El seu llarg viatge acabà a les platges de Tamariu, on va haver de començar una nova vida. Les vivències que experimentà durant la seva petita 'aventura' marcaren un abans i un després, fins als nostres dies.

Per explicar quins són els antecedents de l'exili, els antecedents que portaren a el viatge massiu a França de gairebé mig milió de persones, ens hem de remuntar al període de la Segona República Espanyola, el període que trencà tots els esquemes de la història d'Espanya. Què hi hagué a la Segona República que un sector de la població rebutgés, de tal manera que acabés amb represàlies? La Segona República Espanyola s'instaurà el 14 d'abril de 1931, després de la victòria dels partits republicans a les eleccions del 12 d'abril de 1931. La República es va rebre amb molta alegria, sobretot pels partits d'esquerra. Com diu Lluís Molinas, *“s'acabava de deixar enrere la dictadura sinistre del general Primo de Rivera”*, que va portar conseqüències fatals per al país. Primerament, el regnat d'Alfons XIII havia fracassat totalment, i després, en segon lloc, la dictadura de Primo de Rivera havia portat més misèria al país. Per tant, la República augurava nous i millors temps per a la història d'Espanya. No podem suposar què hagués passat si la Segona República hagués perdurat més temps, però en aquell moment tot va ser eufòria.

A part de atribuir les reformes i contrareformes com a principals causes del cop d'estat, ja que recordem que el sector de dretes es revoltà contra el govern de la República perquè no estava d'acord amb el seu govern, s'ha de fer una petita diferenciació. Per què la majoria de població exiliada fou de Catalunya? La República fou una mica diferent a Catalunya, respecte a Espanya. Catalunya feia temps que anhelava una república per a tenir més autocontrol en el seu territori i, sobretot, per a poder redactar un Estatut d'Autonomia, que fins al moment havia estat una mica impossible. Per aquest motiu, les dues Repúbliques més importants – Segona República i República Catalana, que després quedà denegada – presenten petites diferències. Aquestes diferències es presenten durant l'any 1933, mentre els partits de dreta governen el país. Durant l'any 1936, a causa de les tensions acumulades, també es presenten diferències. El Partit Radical i la CEDA presentava idees diferents respecte a ERC sobre les relacions de Catalunya amb Espanya.

Per aquest motiu Catalunya fou màxim representant de la República a Espanya: des del principi defensà les llibertats i l'autonomia respecte al país. Però en la Guerra Civil fou el territori que més patí de tots, perquè des d'un principi els partits de dretes no havien estat d'acord amb aquesta autonomia. Llavors és d'entendre que si el bàndol nacional guanyava la guerra, tenint en primera mà que havia estat fidel a la República fins els últims dies, amb la victòria del bàndol nacional la repressió s'accentuaria sobre Catalunya. És per això que la majoria d'exiliats foren catalans; eren en

el punt de mira.

És per tant; per a què serveix explicar tot això? Per a què serveix explicar l'exili, la Segona República Espanyola o la Guerra Civil? Hi ha alguna utilitat en parlar de fets que fa temps que varen ocórrer? Doncs és molt important que s'expliquin. La història d'un país no es pot oblidar mai, perquè *“dels errors s'aprèn”*. Recordar tot el que ha passat ens ajudarà a no repetir els mateixos errors. Però veritablement, per al què serveix recordar la història i explicar tots els fets és per a iniciar el procés de la Memòria Històrica. És imprescindible que tots els països del món tinguin aquesta Memòria Històrica; la història no pot quedar-se en l'oblit.

En el cas d'Espanya, la Memòria Històrica té molta transcendència en la nostra societat actual. Hi ha una consciència social de jutjar a les persones que no varen actuar d'acord amb les condicions humanes. A Espanya s'ha creat la Llei de la Memòria Històrica, que vol indemnitzar a totes les persones que varen patir represàlies durant la Guerra Civil i la post-guerra.

Lluís Molinas i Jordi Gaitx donen la seva opinió sobre la Memòria Històrica. Lluís Molinas afirma que *“la Memòria Històrica s'ha de recuperar, perquè cada país té la seva història i és important, sigui agradable o desagradable, s'ha de recuperar. Jo sóc partidari d'això, perquè si perdem la Memòria Històrica, perdem la nostra identitat. S'ha de recuperar sempre”*.

Jordi Gaitx ens diu: *“La recuperació de la memòria històrica consisteix en l'establiment d'una memòria de país sobre un determinat període o fets. Això es ve fent, d'una manera seriosa, des de la constitució del Memorial Democràtic per part de la Generalitat del tripartit i exhaureix un dels grans temes pendents des del restabliment de la democràcia. Per tant, a banda de que sempre es pot millorar tot plegat, crec que es fa de manera correcta pel fet que era urgent i necessari abordar aquest tema. Caldria, però, que futurs governs, no d'esquerres, continuessin amb aquesta tasca, perquè un país que ha passat per un llarg període dictatorial necessita més que un altre posar les bases de la memòria col·lectiva, ja que les dictadures solen imposar una memòria pròpia i favorable als seus interessos. Si s'ha d'objectar alguna cosa és que cal afavorir encara més la participació de diferents sensibilitats en la construcció d'aquesta memòria històrica col·lectiva. La seva utilitat és, doncs, la de fixar unes interpretacions bàsiques sobre el passat per tal d'encarar el futur amb els rails de les vies ben fixats.”*

Finalment, els tres protagonistes ens donen una petita reflexió sobre el tema, que pots trobar als annexes.

Conclusió

Els objectius principals d'aquesta recerca s'han complert tots amb gairebé cap dificultat. La Memòria Històrica com a marc legal s'ha deixat una mica de banda, perquè és molt més important conèixer la experiència i el testimoniatge que no pas la legalitat a Espanya. Pel que fa l'exili a França, tots els punts a seguir s'han assolit correctament. I per últim, conèixer l'exili i el període des de tres punts de vista diferents amb tres protagonistes d'edats diverses també s'ha assolit correctament. Tot el que s'esperava d'aquesta recerca s'ha complert, però per a això hi ha hagut moltes dificultats a superar.

Els inconvenients d'aquesta recerca, sobretot si parlem de temàtica històrica, són la multitud d'informació que hi ha. Hi ha molts llibres que parlen de la Segona República Espanyola o de la Guerra Civil. Hi ha tanta informació que és difícil centrar-se en allò que realment vols. Un altre inconvenient que s'ha trobat és que la temàtica històrica pot explicar-se des de molt punts de vista – punt de vista econòmic, punt de vista social, punt de vista cultural... -. És molt difícil redactar una recerca basant-se en un únic punt de vista, perquè s'han d'excloure tots els altres.

Aquests inconvenients, al llarg de la recerca, han anat convertint-se en dificultats per a la redacció del Marc Teòric. Redactar sobre història no és gens fàcil, perquè la història és precisa i no permet errors ni de cronologia ni de sintaxi. Per tant, redactar gairebé tota la informació de la recerca ha estat difícil per aquests dos factors. S'ha de conèixer molt bé allò que redactes per a no cometre errors. La dificultat més gran és en la recopilació de la informació. El testimoniatge de l'exili, per a ser més fàcil i particular, s'ha precisat en que sigui de Palafrugell. El veritable problema és que a Palafrugell només queda un exiliat dels vint que varen sortir de la vil·la, llavors no hi ha més testimonis per a contrastar les informacions. Per això es va haver de canviar una mica la perspectiva de les entrevistes.

Considero que, a diferència d'altres recerques, aquesta és llarga. No és llarga perquè ho hagi volgut; és llarga perquè hi ha molts aspectes que influeixen en l'exili i que, òbviament, no es poden deixar de banda. És cert que hi ha molts aspectes que s'han deixat de banda i tenien relació amb el tema, però haurien resultat un altre Treball de Recerca diferent a aquest.

Parlant en primera persona, el que més m'ha cridat la atenció de tota la recerca ha estat l'exili a França. Al principi, jo només tenia una visió general del tema. “*Sí, varen haver de marxar i viure a França tampoc va ser fàcil*”, pensava. A mesura que he anat progressant en tota la recerca, me n'he adonat que no només ha estat això. No en tenia ni idea de les influències franceses en la República Espanyola. No en tenia ni idea del tracte als camps de concentració, de la seva organització o de els

republicans exiliats lluitant a l'exèrcit francès. Com ja he dit, només tenia una visió general del tema. Per tant, m'ha agradat triar aquest tema, i no només per amor a la història, si no també perquè he après molt més del que esperava. M'hagués agradat tractar l'exili a altres països, però és totalment impossible fer tots els països en una mateixa recerca. Per a aquest motiu, estaria bé que per als pròxims anys, com ja he explicat a la Introducció del principi de la recerca, es pogués fer algun Treball de Recerca d'exiliats a l'URSS, a Mèxic, a Argentina, o simplement un Treball de Recerca amb testimonis d'exiliats que varen lluitar en l'exèrcit francès – per exemple, en l'alliberament de París-.

Quan vaig escoltar el testimoni de l'exili, vaig entendre que els meus problemes, comparats amb els de totes les persones que exiliar-se, no tenen ni punt de comparació. *“Hi ha coses molt pitjors que els meus problemes”*- vaig pensar. Potser vivim en un món massa còmode, on als joves ens ho donen tot fet i mastegat. No sabem què són els problemes, però ens preocupem i plorem per a qualsevol cosa. Què passaria si, ara esclatés una altra guerra i molts haguéssim de marxar de casa nostra?. La majoria no seríem capaços ni de sortir per la porta.

Pel que fa a la Memòria Històrica, és important que tots coneixem el que va passar al nostre país perquè, simplement, forma part de la nostra història. Per mala sort, aquest fet de preocupar-se pel que va passar només interessa a una petita part de la població, excloent al Govern d'Espanya, que li deu interessar per uns motius o uns altres.

Vivim sense la consciència de que la història ens ha portat a on estem ara mateix, que vivim en la conseqüència de tot el que ha passat. Gràcies a tot el que ha passat durant l'últim segle, podem viure en un país amb llibertats, amb cultura i sobretot, amb el que és molt més important: amb democràcia, que és el tresor més apreciat de qualsevol país i societat.

Agraïments

En primer lloc, he de donar gràcies a la meva tutora. Des del principi m'ha avisat de que no era gens fàcil fer un treball, però mai ha dubtat de mi. He de donar gràcies per ajudar-me fins l'últim dia, fins hi tot quan més ocupada estava. També per assessorar-me, aconsellar-me sobre com hauria d'enfocar el treball i per facilitar-me la informació necessària.

En segon lloc, aquestes línies són per a Jaume Guasch i Palau. Primerament, per la seva delicadesa. Sense el seu testimoniatge, aquest treball no tindria ni caps ni peus.

Sé que és difícil parlar de la pròpia experiència. És dolorós tornar a obrir velles ferides. La seva infància va quedar trencada per una guerra, i més tard, per un exili obligat, a vida o mort. Per això, admiro la seva força i el seu coratge, perquè no tingué cap problema en compartir la seva “aventura infantil” amb mi. *Va haver de ser adult abans d'hora*. Moltes gràcies per atendre'm, per respondre totes les meves preguntes, per documentar-me i per donar-me forces per a la elaboració d'aquest treball. I sobretot, gràcies per compartir la seva experiència.

Agraïments a Jordi Gaitx Moltó. Gràcies a la seva entrevista vaig poder corregir els meus errors, que m'ajudaren a situar-me cronològicament i a enfortir la base del treball. M'ha ajudat a comprendre moltes qüestions que tenia sense resoldre. També li dono les gràcies per donar-me uns minuts en la seva ocupada vida, i per facilitar-me la realització de l'entrevista.

Per altra banda, he de donar gràcies a Lluís Molinas i Falgueras. Primerament, gràcies per el seu afecte i amabilitat, sobretot després de les dificultats que vaig tenir per realitzar l'entrevista. Encara que es sorprengué de la temàtica, he de donar les gràcies per a respondre les preguntes, tot i que vostè sempre m'ha dit que “no conec les qüestions polítiques”. Respongué amb molta sinceritat. També m'ha ajudat a entendre moltes qüestions que es quedaren en blanc. També per a desitjar-me molta sort i per donar-me esperança.

Per últim, agrair l'ajuda de l'Arxiu de Palafrugell. Sense la seva ajuda, això no hagués estat possible. M'aconsellaren des del primer moment, em facilitaren documentació i a més a més m'orientaren en com podia enfocar el treball.

Moltes gràcies.

Bibliografia

Llibres

- Casassas Ymbert, J, Ghanime Rodríguez, A. Santacana Torres, C. Història 2 Batxillerat. Barcelona. Grup Promotor Santillana, Projecte La casa del Saber. 2009. p. 431
- Gaitx Moltó, J. Memòria de la República i la Guerra Civil. El testimoni de Lluís Ros i Medir (1932-1938)
- Molinas i Falgueras, Ll. Palafrugell: 1936-1939 (Recull-testimoni d'una guerra). Palafrugell. Propi autor. 1989. p. 133.
- Molinas i Falgueras, Ll. ... i també hi va haver una llarga postguerra (testimoniatsges). Palafrugell. Propi autor. p. 140.
- Rafaneau-Boj, M-C. Los campos de concentración de los refugiados españoles en Francia (1939-1945). Barcelona. Ediciones Omega S.A. 1995. p. 404 (traducció al castellà de Odyssée pour la Liberté, Éditions Denoël, París, 1993).
- Solé i Sabaté, JM. La repressió franquista a Catalunya: 1938-1953. Puigcerdà-Barcelona. Edicions 62. Gener 1985. p. 616.

Documents electrònics

- TV3. Sense ficció: el Camp d'Argelers. Barcelona. 10 de desembre de 2009. Duració: 1h 30 minuts <http://www.tv3.cat/videos/1681659/Camp-dArgelers>

Pàgines web

- Buxaweb Història, *Guerra Civil a Catalunya* (en línia). Accessible a <http://www.xtec.cat/~jbuxader/historia/temes/escat/guerracivil-cat.htm> (Consulta 2 d'agost 2010)
- Buxaweb Història, *Segona República a Catalunya* (en línia). Accessible a <http://www.xtec.cat/~jbuxader/historia/temes/escat/segonarepublica-cat.htm> (Consulta 10 d'agost 2010)
- Buxaweb Història, *Segona República Espanyola* (en línia). Accessible a <http://www.xtec.cat/~jbuxader/historia/temes/escat/segonarepublica.htm> (Consulta 4 agost 2010)
- Buxaweb Història, *Guerra Civil Espanyola* (en línia). Accessible a <http://www.xtec.cat/~jbuxader/historia/temes/escat/guerracivil.htm> (Consulta 6 agost 2010)
- *Las fuerzas políticas de la Segunda República Española* (en línia). Accessible a <http://www.netcom.es/ripaneda/partrep.htm> (Consulta 11 agost 2010)
- Revista Pueblos, *¿Qué es la Memoria Histórica?* (en línia). Accessible a <http://www.revistapueblos.org/spip.php?article13> (Consulta 25 agost 2010)
- Persee Revistas Científicas, *¿Repúblicas hermanas? Influencias del modelo político francés*

- en la España de los años treinta* (en línea). Accessible a http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/casa_0076-230x_1994_num_30_3_2713 (Consulta 15 setembre 2010)
- Wikipedia, *Segunda Guerra Mundial* (en línea). Accessible a http://es.wikipedia.org/wiki/Segunda_Guerra_Mundial (Consulta 3 novembre 2010)
 - Exordio, *Situación socio-política de Francia (1940-1945)* (en línea). Accessible a <http://www.exordio.com/1939-1945/paises/francia2.html> (Consulta 3 novembre 2010)

Annexes

Annex A: Cronologia bàsica de la Segona República Espanyola

- 1931 -

- Espanya
 - **12 d'abril:** Eleccions municipals i victòria de les forces republicanes
 - **14 d'abril:** Proclamació de la II República Espanyola
 - **28 de juny:** Eleccions per a l'Assemblea Constituent
 - **Octubre:** Govern d'Azaña
 - **9 de desembre:** Constitució republicana
- Catalunya
 - **Març:** Fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC)
 - **Abril:** Macià proclama la República Catalana dins la República Federal Espanyola
 - **17 d'abril:** Establiment de la Generalitat de Catalunya
 - **Agost:** Aprovació per referèndum de l'Estatut de Núria
 - Manifest trentista i escissió de la CNT controlat per la FAI
 - Alcalá Zamora assumeix el poder, president de la Segona República

- 1932 -

- Espanya
 - **Agost:** Cop d'Estat fracassat pel general Sanjurjo
 - Llei de la reforma agrària
- Catalunya
 - **Setembre:** Aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya per les Corts
 - **Novembre:** Eleccions al Parlament de Catalunya
 - Francesc Macià és proclamat President de la Generalitat
 - Revolta anarquista de l'Alt Llobregat

- 1933 -

- Espanya

- Fundació de la Falange Española
- **Novembre:** La CEDA i els partits de dreta guanyen les eleccions legislatives
- **Desembre:** Primer govern de Lerroux
- **Gener:** Revolta anarquista a Casas Viejas
- Catalunya
 - Fundació de la Lliga Catalana i el seu triomf en les eleccions legislatives de novembre
 - **25 de desembre:** Mort de Francesc Macià, Lluís Companys és President de la Generalitat
 - **Gener:** Insurrecció anarcosindicalista

- 1934 -

- Espanya
 - **Octubre:** Entrada de ministres de la CEDA al govern Lerroux
 - **Octubre:** Revolució obrera a Astúries
- Catalunya
 - **6 d'octubre:** proclamació de l'Estat Català de la República Federal Espanyola
 - Detenció del Govern de la Generalitat
 - J. Comte mor defensant el CADCI

- 1935 -

- Espanya
 - Dimissió de Lerroux per l'escàndol de l'estraperlo
 - Paralització de la Reforma Agrària
- Catalunya
 - **Desembre:** Suspensió indefinida de l'Estatut de Catalunya

- 1936 -

- Espanya
 - **Gener:** Formació del Front Popular
 - El govern d'Alcalá Zamora dissolt les Corts i convoca eleccions

- **16 de febrer:** Triomf del Front Popular a les eleccions
- Azaña és President de la República i Casares Quiroga el cap de govern
- Preparatiu colpistes
- **Abril:** Destitució d'Alcalá Zamora
- **Maig:** Azaña president de la república
- **Juliol:** Assassinat de Calvo Sotelo
- **17-18 de juliol:** Començament de la Guerra Civil. Aixecament militar a les Canàries per Franco
- Catalunya
 - **16 de febrer:** Triomf del Front d'Esquerres
 - **Febrer:** Retorn de Companys i del Govern de la Generalitat
 - **Abril:** Assassinat dels germans Badia per la FAI
 - **Juliol:** Fracàs de l'aixecament militar, la república triomfa a Barcelona i a tota Catalunya
 - **17-18 Juliol:** Comença la Guerra Civil

- PARTITS D'ESQUERRA -

- Partits Republicans

- **Acció Republicana:** Formació de Manuel Azaña, fundat el 1925 com a associació de reunions amb tendència republicana que es converteix en partit polític la primavera del 1930. El seu principal aliat era el PSOE. Els seus militants destaquen per a ser intel·lectuals i professionals. Els seus votants provenen de la classe mitja. Les principals reformes són la supressió del poder de l'Església i l'acceptació de la reforma agrària.
- **Izquierda Republicana:** A partir d'altres dos partits polítics enderrocats en les eleccions de 1933, Azaña va fundar aquest partit que aconseguí gran èxit el 1936.
- **Partit Republicà Radical-Socialista:** Creat per republicans d'esquerra amb un programa molt lliberal, dirigit per Marcelino Domingo. Les seves aspiracions són similars a les d'Acció Republicana. Molt lligat a l'autonomisme català. A causa de les seves fortes crisis, a partir d'aquest partit es va fundar Esquerra Republicana.
- **Unió Republicana:** Unificació de tres partits republicans per aconseguir unitat republicana (1931).

- Partits regionals

- **Esquerra Republicana de Catalunya i Estat Català:** Format el març de 1931 per l'agrupació de les esquerres catalanes republicanes antagòniques al conservadorisme de la Lliga Tradicionalista i d'Estat Català (creat per Macià el 1922). Macià reivindica l'autodeterminació mantenint una lluita constant contra la dictadura de Primo de Rivera. Macià va ser el primer president de la Generalitat fins a la seva mort el 1933. Lluís Companys, successor del càrrec proclama l'Estat Català i es empresonat fins la victòria del Front Popular el 1936.
- **Partit Catalanista Republicà:** Més a la dreta que ERC. Després de les eleccions de 1931 perd importància.
- **Organització Regional Autonomista Gallega (ORGA):** Sentiment autònom de Galícia, menys conegut que el de Catalunya. Dirigit per Santiago Casares Quiroga. El 1935 entrarà a formar part de l'Izquierda Republicana.

- Partits i organitzacions obreres
 - **Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE i UGT):** Fundat el 1879 per Pablo Iglesias -la UGT el 1888- es converteix en la organització política sindical més ampla i millor organitzada d'Espanya. En les zones rurals, la UGT destaca molt més. Per mà d'Indalecio Prieto, el PSOE formarà part del Pacte de San Sebastià i participarà amb governs republicans. Durant el Bienni Negre patirà un procés de radicalització, però durant el Front Popular tornarà a participar amb republicans i comunistes. Les bases del partit són la consciència de classe, el poder social i la conquesta del poder.
 - **Partit Comunista d'Espanya (PCE):** No adquirirà força fins la Guerra Civil. De dogmatisme estalinista, al capdavant de José Díaz. No juga un paper important en l'esquerra fins la formació del Front Popular.
 - **Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM):** Agrupació d'altres partits comunistes catalans al capdavant de Joaquín Maurin. D'ideari marxista pròxim al trotskisme i anarquisme català, participà al Front Popular i col·laborà activament amb la República i la Generalitat.
 - **Partit Sindicalista**
 - **Confederació Nacional del Treball (CNT) i Federació Anarquista Ibèrica (FAI):** No es considera un partit polític, si no un sindicat de tendències anarquistes, però que s'inclou com a partit polític per a la seva importància durant la II República i la Guerra Civil. Creada el 1910, adquireix molt fanatisme a Catalunya, Aragó i Andalusia. Destrucció del sistema capitalista i acció directa. Durant la II República, adquireix molta influència amb les revoltes i les vagues dels treballadors. No participà en el Front Popular, però tampoc s'oposà a la seva existència. Durant la Guerra Civil, s'integraren al govern.

- PARTITS DE DRETA -

- Partits republicans
 - **Partit Republicà Radical (PRR):** Al capdavant amb Alejandro Lerroux, destaca el radicalisme, l'extremisme social i el seu anti-catalanisme.
 - **Confederación Española de Derechas Autónomas (CEDA):** Fundat per Ángel Herrera Oria, que més tard s'agrupa en Acción Popular (AP) amb José María Gil Robles. Catòlic i molt conservador.

- Partits autonomistes
 - **Lliga Regionalista de Catalunya (La Lliga)**: partit catalanista conservador vinculats a Prat de la Riba i Francesc Cambó, oposats a qualsevol reforma agrària per a Catalunya. Defensa dels interessos de la burgesia catalana.
 - **Partit Nacionalista Basc (Partido Nacionalista Vasco – PNV)**: Mai mostrà recolzament davant la República, i amb la instauració d'aquesta patí una escissió prorrepblicana.
- Partits monàrquics
 - **Renovación Española (RE)**: Fundat per Acció Popular. Destaca José Calvo Sotelo, portaveu de la ultradreta en el Parlament. Imposició d'una monarquia autoritària basada en una dictadura corporativista d'estil feixista.
 - **Comunión Tradicionalista (CT)**: Partit carlista. Des del primer moment en que s'instaurà la República, reorganitza la seva milícia ('requetès' o 'boines vermelles'). Participà en conspiracions contra la República, sobretot s'oposa a la seva política religiosa. Centre a Navarra.
 - **Acción Española (AE)**: Monàrquic moderat, creat el 1931. Figura de Ramiro de Maeztu.
- Partits autoritaris
 - **Partido Nacionalista Español (PNE), Falange Española i Juntas Ofensivas Nacional Sindicalistas (JONS)**: El més sòlid fou les JONS – dirigides per Onésimo Redondo – i la Falange Española – dirigit per Primo de Rivera -. Inspirat en el feixisme italià i el nazisme alemany. Supressió dels partits, parlamentarisme, estat autoritari corporativista.

Annex C: Cronologia bàsica de la Guerra Civil Espanyola

- 1936 -

- Espanya
 - **Juliol:** Assassinat a Madrid del líder ultradretà José Calvo Sotelo
 - **17-18 juliol:** Començament de la guerra
 - Espanya queda dividida en dues zones
 - Creació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes
 - Els militars insurrectes creen la Junta de Defensa Nacional
 - Primeres columnes cap al front d'Aragó
 - **Agost:** Creació a Londres el Comitè de No-Intervenció a la Guerra Civil espanyola
 - Desembarcament de la columna del capità Bayo a Mallorca
 - **Setembre:** Govern de Largo Caballero
 - Formació del Govern d'Euskadi i aprovació de l'Estatut del País Basc
 - Franco és nomenat cap de govern i *Generalísimo de los Ejércitos*
 - **Octubre:** Arriben les primeres tropes de les Brigades Internacionals
 - Largo Caballero integra quatre anarquistes al govern
 - **Novembre:** Inici de la batalla a Madrid
 - El govern central passa de Madrid a València
 - Creació de la Junta de Defensa de Madrid
 - Hitler i Mussolini reconeixen el govern de Franco
- Catalunya
 - **17-18 juliol:** Començament de la guerra
 - Creació del PSUC
 - **Agost:** Creació de la Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat de Catalunya
 - **Juliol/Setembre:** La CNT-FAI dirigeix el moviment revolucionari i s'apodera del control de Catalunya
 - **Octubre:** Primers bombardejos sobre Catalunya

- 1937 -

- Espanya
 - **26 d'abril:** Bombardeig alemany a la ciutat de Guernica
 - **Maig:** El govern central assumeix les funcions de Defensa i Governació de la Generalitat
 - **Juny:** Bilbao cau en mans dels franquistes
 - Atac republicà a Brunete
 - Atac republicà a Belchite
 - **Octubre:** Caiguda d'Astúries, la zona nord queda en mans dels franquistes
 - El govern de Negrín s'estableix a Barcelona
 - **Desembre:** Els republicans conquereixen Terol
- Catalunya
 - **Gener:** Inici de la crisi política
 - La Generalitat estableix el racionament d'aliments
 - **Maig:** Enfrontament armat a Barcelona entre CNT-POUM i Generalitat-PSUC
 - El govern central assumeix les funcions de Defensa i Governació de la Generalitat
 - **Octubre:** Barcelona, capital de la República
 - Onada de bombardejos sobre Barcelona i altres ciutats catalanes
 - El govern de Negrín s'estableix a Barcelona

- 1938 -

- Espanya
 - **Març:** Ofensiva franquista a l'Aragó
 - **Juliol:** Inici de la batalla de l'Ebre
 - **Novembre:** Fi de la batalla de l'Ebre
- Catalunya
 - **5 d'abril:** Decret de Franco derogant l'Estatut de Catalunya
 - **Juliol:** Inici de la batalla de l'Ebre
 - **Novembre:** Fi de la batalla de l'Ebre
 - **Desembre:** Les tropes franquistes inicien l'assalt fins a Catalunya (ofensiva final)

- 1939 -

- Espanya
 - **Febrer:** Les tropes franquistes arriben a la frontera amb França
 - **28 de març:** Els franquistes entren a Madrid
 - **1 d'abril:** Comunicat de guerra de Franco declarant que la guerra ha acabat
 - Franco promulga el Decret de neutralitat espanyola en la Segona Guerra Mundial
- Catalunya
 - **Gener:** Les tropes franquistes entren a Barcelona
 - **26 de gener:** Caiguda de Barcelona
 - **5 de febrer:** Caiguda de Girona
 - Fundació del Consell Nacional de Catalunya
 - Fundació del Front Nacional de Catalunya
 - **Exili de milers de catalans i republicans**

Vostè creu que la II República va ser una bona època? Expliqui una mica sobre aquest període.

Els estudis eren molt ben orientats i hi havia molt interès per l'ensenyament i la cultura en general. Es va progressar molt, per exemple en la sanitat. També hi havia el vot de la dona, que en aquells moments va semblar una cosa molt important, perquè fins llavors la dona no podia ni votar.

Quants anys tenia quan va començar la Guerra Civil?

Quan va esclatar en tenia 13 i quan va acabar en tenia 16, just quan vam marxar a l'exili.

Vostè amb 13 anys era conscient de quina ideologia o quin pensament polític tenia?

Home, no, políticament no estava situat. Anava a l'escola, naturalment, però tampoc era... Recordo com si aquella època fos ara perfectament.

Vostè recorda l'ambient de Palafrugell durant la Guerra Civil?

L'ambient en principi era una mica especial perquè hi havia molta il·lusió per acabar la guerra. Al cap de dos anys la gent ja estava cansada i volia que s'acabés. El pitjor va ser quan va acabar, els que la varen guanyar no varen ser prou generosos... Aquella nefasta partició de vençuts i guanyadors va durar masses anys... Masses.

Què se li passa pel cap a algú que ha perdut la guerra?

No, ara es veu més, no sé, que les coses... Són setanta anys i tinc una pila de fets. No m'anima cap esperit de revenja. Van ser unes circumstàncies històriques que a uns ens va tocar perdre més que als altres però que ja han passat i que tan de bo no es repeteixin i que vosaltres no tingueu mai una situació com aquesta. Aquest és el meu esperit. Penso que les circumstàncies són molt diferents. Pertanyem a Europa, Europa ens marca una mica el camí. No podríem quedar a part, encara que a l'any 81, el 23 de febrer va haver-hi un cop d'estat que va fallar i podria haver donat molt de disgust i que per sort va quedar en això. Tinc aquest esperit.

Per quin motiu vostè i la seva família varen pensar en marxar de Palafrugell?

Nosaltres teníem uns familiars molt significats en política, sindicalistes. Hi havia una por col·lectiva que feia que la gent no se'n adonés compte... Amb aquesta por dintre se'n anaven pensant en un país millor però va haver-hi unes altres circumstàncies també... A part de que varen portar molta gent als

campes de concentració. Europa va entrar en guerra i això va fer que molta gent que potser hagués vingut no hagués tornat, s'hagués quedat allà. Però es va tornar, perquè les circumstàncies allà no eren bones; els alemanys havien entrat a París. Era una por col·lectiva. Una por... Que ens feia moure. La Guerra va portar moltes conseqüències.

Com va sortir de Palafrugell, de quina forma varen arribar a la frontera francesa?

D'aquí al Pertús varem fer-ho a peu, i varem estar 2 o 3 dies, caminant sempre. Érem una colla. Cap a mig milió de persones. El Pertús era ple de gom a gom i uns anaven a un camp de concentració i als altres ens van portar a poblets repartits arreu del país. A nosaltres ens va tocar anar a un poblet a prop de la Normandia. Allà encara hi ha gent de Palafrugell.

Què sentia o pensava mentre iniciava el seu camí cap a França?

La joventut no era conscient de res... Jo era jove. Era una gran aventura. Però la gent gran va patir molt per adaptar-se a les conseqüències i perquè la seva tornada va ser... Tremenda. No ens varen tractar gaire bé, per no dir-ho en altres paraules.

Vostè s'imaginava el que trobaria a l'altra banda de la frontera?

No. Tot ens feia... No sé. Jo ja tenia 16 anys i descobríem coses que no coneixíem d'aquí. Tot era nou, tot era interessant, tot era l'intercanvi entre nois i noies, era molt més lliberal que no pas aquí. No com ara, ara s'ha superat. Llavors, allà descobríem coses... Un món nou que aquí va quedar parat... Encara aquí els homes es banyaven en una platja i les dones en una altra.

Diu que varen creuar la frontera del Pertús i van anar a parar a un poble a 100 km de París. París és al nord de França, i no hem d'oblidar que vostè va marxar el 29 de gener de Palafrugell. Es trobava en ple mes d'hivern, en situació precària, sense res. Com va fer-ho?

Varem sortir abrigats, ens amagàvem per la carretera, pels camps o a les gasolineres per exemple, perquè els avions deixaven anar... Magrellaven a molta gent. I sí, realment, va ser l'hivern... Més o menys, les tropes franquistes varen entrar el 6 de febrer a Palafrugell. El 29 varem marxar nosaltres. Érem una colla de Palafrugell, una vintena, i després altres d'altres pobles. Però en aquell que érem nosaltres, érem una vintena.

Varen creuar la frontera cap a mig milió de persones.

Sí, això diuen els historiadors; jo només veia molta gent. No sabia els que érem, però hi havia molta molta gent, d'aquí al Pertús.

A la frontera del Pertús els varen tractar bé?

La veritat és que no gaire bé. Doncs, allà hi havia l'exèrcit francès que ens anava glossificant; els homes en un camp de concentració i les dones i les criatures els portaven a pobles. Jo vaig tenir la gran sort, perquè feien una filera de soldats i anàvem baixant i anaven agafant a tothom. Una dona d'una de botiga em va dir "Entra, entra! I posa't en el provador. Quan hagin passat, jo et cridaré i tu posa't a corre perquè si no..." i jo me'n vaig sortir d'aquesta, perquè si no hagués anat a un camp de concentració. Varen agafar a alguns i ens varen portar al tren a aquell poble. L'estada a allà no tinc res a dir-ne; ens varen tractar molt bé. Però va venir un moment que, és clar, França ja començava a ser envaïda per els alemanys, vam dir: si ens quedem aquí ja sabem totes les conseqüències i no, marxem cap a Espanya. Això va anar així. I vam venir cap a Espanya i ho vam passar bastant magre.

Suposo que quan varen creuar la frontera, només buscaven escapar d'aquella guerra. Però vostès no van ser els únics que varen creuar la frontera francesa. Vostè creu que les autoritats franceses van preveure l'arribada de tantes persones?

Varen quedar desbordats i en certs moments no varen tractar bé a la gent. Van quedar desbordats perquè no és fàcil mig milió de persones... Normalment freqüento la ciutat de Maçanet de Cabrenys i hi ha un pas fronterer. Encara allà dalt, a 1200 metres, hi havia gent que venia de Lleida i Aragó, hi ha una placa que diu "Aquí varen passar 70 mil exiliats espanyols". Imagina't, a dalt de la muntanya en ple mes d'hivern, en quines condicions caminava aquella gent. Crec que les autoritats varen quedar desbordades i no va donar a l'abast, vull creure que volien fer-ho. Els camps de concentració varen ser improvisats i molt dolents, hi va quedar molta gent. El pitjor va ser quan va arribar la guerra europea. Això va ser...

Tot i ser veïna nostra i també ser una República, molts exiliats es queixaven del tracte que les autoritats franceses els donaven. En algun moment els van oferir la possibilitat de tornar a Espanya?

Els de l'exèrcit deien: o als camps de concentració o cap a Espanya. Nosaltres ni un ni l'altre.

Com es diu el poble on van anar a parar?

Saint Cosme de Vair. Ens varen tractar molt bé. Era a la Normandia.

Quant de temps va passar des de que va sortir del Pertús i va arribar a Saint Cosme de Vair?

Entre dos i tres dies viatjant en tren. Varem parar i ens varen fer neteja general. Ens varen fumigar i

allà vam començar a reprendre fins al poble francès.

Sabien què succeïa a Espanya? Tenien notícies de la guerra?

Sí, home, hi havia molta gent que era simpatitzant de la República i ens varen veure e informar molt bé i ens va ajudar. Hi havia gent molt com cal.

Tot i ser difícil en aquestes condicions, quins plans de futur tenia?

A casa em volien fer estudiar. Jo hagués volgut ser metge, però tot se'n va anar a norris. Quan varem tornar, aquí el problema era de subsistir, no de estudiar. Per tant, no vaig poder continuar.

No varen tenir problemes per a menjar ni vestir-se? Què els sorprenia?

El menjar? No, el contrari, vam menjar més bé. I sorprenia que hi hagués, per exemple, perruqueries unisex, ens cridava la atenció. Nosaltres anàvem molt endarrere d'Europa, i encara hi anem. Aquest és el problema.

L'any 1940, els alemanys varen creuar la Línia Maginot, una línia de fortificació i defensa construïda per França durant la Primera Guerra Mundial que s'estenia al llarg de la frontera amb Alemanya e Itàlia. Els francesos confiaven en aquesta línia per frenar qualsevol estratègia exterior, però davant els alemanys, tota aquesta va caure i l'Alemanya Nazi va envair França.

Sí, era l'orgull dels francesos; "Aquí no passaran". I van passar-ho sense tocar-ne ni un tros i varen envair Paris. Nosaltres érem a 100 km de Paris i és clar, començaven a venir refugiats de Paris que venien cap allà al poble i va ser quan nosaltres vàrem dir: O aquí o allà.

Quin es el fet que el fa pensar tornar a Espanya?

Amb 16 anys... Les famílies encara eren allò de que els fills han de fer el que feien els pares. Però... Hi va haver molta gent que es va quedar a França en batallons disciplinaris, va haver d'anar a camps de concentració alemanys, varen anar a lluitar i els varen allistar a les brigades franceses. El pare ja era gran, la mare també, amb totes aquestes conseqüències... Anem cap a casa. Una història dramàtica, trista. Que només es pot superar sent jove. La joventut pot amb tot, però, és clar... En certa manera era més complicat quedar-nos allà en aquelles condicions que tornar. O ens havíem de repartir en cases o anàvem a un camp de concentració. Ja havíem portat prou a l'esquena. Vam dir "Tornem cap a casa". Però tampoc va ser fàcil. Ens varen tractar molt malament des d'Irun a Montjuïc.

Marxar del poble, haver de deixar tot el que tenien per fugir lluny d'aquella guerra va ser molt difícil. Però la tornada també va ser complicada. Era com trepitjar un lloc nou, un paisatge que no reconeixia, i el més important: tornar a començar una nova vida, començar de zero, sense res. Varen marxar a Tamariu i allà es varen resguardar en una casa vella durant tres anys. Vostè va tenir que treballar de pescador per guanyar-se la vida. Expliqui'ns quines coses o quins fets varen marcar la seva vida. Va haver-hi un abans i un després?

Hi ha dos moments molt... Quan nosaltres passàvem per un indret de Pals, varen sortir uns milicians d'una pineda i algú els va preguntar "I què passarà quan arribem a França?" i aquella gent varen respondre "Ui, quan arribeu allà us portaran a un camp de concentració". Molts, si haguessin sapigut què eren els camps de concentració, no s'haguessin mogut de casa. I després, al Pertús, va haver-hi un moment, va haver-hi un home d'allà que va dir "La majoria o la meitat d'aquesta gent no s'hauria d'haver mogut de casa seva". Aquestes dues coses m'han quedat al pensament. Però aquesta por col·lectiva podia més que els raonaments i tothom tirava endavant i fugia. Si va haver un abans i un després? Home sí... Va haver un abans. Va haver-hi algú que va escriure que la joventut d'aquella època érem una joventut perduda, després de tot. Jo discrepo totalment perquè la joventut sempre tira endavant.

En una entrevista que va realitzar, destaca aquestes paraules: "Érem els derrotats i com a tal ens tractaven, i a més a més, ens feien el buit". Què vol dir que els tractaven com els derrotats?

Varem entrar per Irun. A Irun ens varen tractar molt malament. Allà ens posaven en un autocar i a cop de culates ens embarcaven en una fàbrica vella... Hi havia una paret blanca on hi havia escrit el Cara al Sol. Ens el feien cantar. Els homes els portaven a un altre lloc. Al final, ens varen embarcar en un tren, on vàrem trigar tres dies a arribar a Montjuïc, sense donar-nos menjar ni beure, només podíem si passàvem per alguna estació i la gent ens donava alguna cosa. A Montjuïc el mateix, fins que vam arribar a Palafrugell. Ens varen tractar així, com a derrotats, molt malament.

Ens pot explicar què és, ara en aquest temps, el pitjor que recorda de tota aquella guerra i tot l'exili?

El pitjor és una guerra entre germans. La guerra civil és el pitjor que li pot passar a un país. Però que membres d'una mateixa família estiguin uns en un bàndol i els altres en un altre... I que aquesta divisió va durar quaranta anys. Això va provocar un canvi direccional... Assimilar la democràcia ha costat més del compte. No hi havia base... Ens havien explicat durant anys una versió que no era la real, la veritat. De l'exili? Per mi va ser una experiència més, però em va fer veure un món que no

coneixia i va xocar molt amb el que vaig conèixer altra vegada aquí. També va despertar coses dins meu que tampoc coneixia i que m'han fet lluitar per aconseguir el que vull.

Per últim, ens voldria fer alguna reflexió?

Crec que aquest interès que demostreu alguns hauria de ser més general, la història s'hauria de conèixer. Algú va dir “Es bo viure el present, es bo, encara més bo, esperar un futur millor però sense un passat, la nostra història, no hi hauria un present ni un futur.” A mi m'agrada que vosaltres us interesseu per això. Crec que no s'ha explicat prou, que les escoles encara estan orfes de saber coses i que no s'ha aprofitat la memòria històrica de molta gent. Feu un bon ús de la democràcia. Un estadista també va dir que és un dels sistemes de govern menys dolent, no és perfecte perquè no existeix, però la democràcia val molt la pena. Que la joventut lluiti, s'interessi, que ens doni una lliçó als qui vàrem patir tant, tirant endavant aquesta 'descafeïnada democràcia', que en dic jo. Tot el que es faci per a aquest món és poc. Si volem que tiri endavant, que tinguem cultura, que tinguem progrés, que tinguem base de tota menta, ens hem de recolzar sempre en l'ensenyament. Aquest és el consell que la reflexió que jo donaria.

La Segona República Espanyola havia arribat aquell 14 d'abril de 1931 amb molta eufòria per als sectors polítics d'esquerra, sobretot per als partits republicans. Tot i així, aquest període es caracteritzà per les constants tensions dins el govern i dins la situació política espanyola; el poder passà d'esquerres a dretes, i de dretes a esquerres, però fracassà totalment. Si la societat trià la república en les eleccions del 12 d'abril, per què creu que es produïren tantes tensions socials i tants canvis constants de govern? Quina era la debilitat de la república? Què fallava en aquella forma de govern?

Jo no parlaria de “constants tensions dins el govern” perquè realment dins els propis governs que es van arribar a formar durant la Segona República no n'hi van haver, ni entre els espanyols ni entre els catalans. Ara bé, sí hi va haver tensions entre el govern català i l'espanyol a partir de les eleccions de 1933, en què al govern central hi hagué la dreta. Aquest fet ocasionà un dur enfrontament que desembocà en els Fets d'Octubre de 1934. Per tant, governs bastant cohesionats però en un determinat, un enfrontament greu entre l'espanyol i el català.

El fet que el poder passés d'esquerra a dreta i al revés és ben comprensible i entra dins de qualsevol escenari previsible en una situació de democràcia, tal com passa avui en dia.

Tampoc es pot parlar de “canvis constants de govern” perquè la majoria d'ells esgotaren la legislatura.

Així doncs, jo només parlaria de tensions institucionals el 1933-1934 i, alhora, de tensions socials provocades pels extrems, és a dir, pels anarquistes per una banda, que volien reformes més profundes, i els feixistes i monàrquics per l'altra, que eren contraris a qualsevol forma de poder democràtica –els uns- o republicana –els altres–.

Les tensions crec que foren les habituals d'una jove democràcia, i la seva debilitat precisament era aquesta, la manca d'experiència en una forma de poder democràtica i republicana, gairebé la primera, ja que la Primera República havia estat un efímer intent de portar a terme aquestes idees polítiques, però només durà dos anys (1873-1874). No crec que es pugui dir que la República va fallar, sinó que va ser ensorrada per un cop d'estat militar, el juliol de 1936, que es transformà en una Guerra Civil. S'ha de tenir en compte que la majoria de gent continuà votant les opcions d'esquerres i republicanes i aquest règim hagués perdurat força temps, qui sap si fins avui, si no hagués estat per la sublevació militar.

El catalanisme influí en que la República Catalana fos totalment diferent a la República Espanyola? En què es diferenciaven?

S'intentà crear una República Catalana, federada lliurement amb altres repúbliques dins d'una República Espanyola, però aquest intent per part de les forces catalanistes, especialment ERC, quedà anul·lat mitjançant una negociació amb els republicans espanyols i, a canvi, es creà una autonomia per a Catalunya amb un Estatut que la regulava i un òrgan de govern propi com va ser la Generalitat de Catalunya. Per tant, no hi hagué cap República Catalana, al menys a la pràctica. Ara bé, si et refereixes a si hi havia diferències entre el govern de Catalunya i el central espanyol, doncs en el primer període de governs d'esquerreres a banda i banda (1931-1933) no. El programa de govern fou gairebé idèntic. Lògicament entre 1933 i 1936, de govern català d'ERC i espanyol de Radicals i CEDA sí, ja que tenien idees molt diferents sobre les relacions Catalunya – Espanya i també en els assumptes socials. Llavors, amb la nova coincidència de 1936, que durà ben poc, tornaren a coincidir.

Quin creu que fou el motiu detonant de la Guerra Civil?

Clarament el fet que uns militars pensessin que la República s'havia d'acabar per la força i que s'aixequessin en armes contra ella. Això va fer que el que aquests militars preveien que fos un cop ràpid s'allargués molt i finalment es convertís en una guerra que, al ser entre faccions d'un mateix territori, fos considerada “guerra civil”.

Durant el període republicà, moltes forces polítiques, com per exemple el comunisme, havien passat desapercubudes. El nom d'aquests partits innocents començà a sonar amb més força, patint una evolució que s'accentuà durant la Guerra Civil. Per què creu que, davant una situació de guerra, aquests partits començaren a actuar en la vida política? Creu que aprofitaren la situació revolucionària per a lluitar per als seus interessos?

Crec que si es van fer més presents durant la Guerra Civil va ser, especialment a Catalunya, per una raó: el PSUC, el nou i reforçat partit comunista de 1936 proposava primer centrar-se en guanyar la guerra i després en adoptar les mesures revolucionàries que calguessin, mentre que els anarquistes proposaven primer ocupar-se de la revolució. A ulls de la majoria de la gent la proposta del PSUC era la més assenyada i convenient, de manera que el seu discurs va captar molts adeptes. A més, el PSUC també va captar adeptes entre els antics votants d'ERC pel fet que es veia com un partit ben organitzat, seriós, capaç d'organitzar unitats de l'exèrcit i més ben adaptat als nous temps. Crec que, com feren totes les forces polítiques, lluitaren pels seus propis interessos, però això entra dins les regles del joc democràtiques.

La derrota total del bàndol republicà es produí després de la Batalla d'Ebre. A partir d'aquí, els nacionals començaren la seva ofensiva en terres catalanes, i més tard envaiïren Madrid. La guerra havia finalitzat, amb un clar vencedor: l'exèrcit nacional. Quines foren les reaccions davant l'ocupació de Catalunya? Quines foren les causes principals de la derrota del bàndol republicà?

La reacció dels republicans fou o bé fugir a França o bé restar a l'interior amb bastant temor de les represàlies franquistes, com es va veure ben aviat que hi hauria. La principal causa de la derrota republicana s'ha de buscar en els primers moments de la guerra, ja que no es va respondre al cop d'estat feixista amb la suficient contundència militar perquè l'exèrcit regular es va dissoldre i es va organitzar un exèrcit format per columnes de milicians voluntaris i sense gaire preparació militar, per bé que amb moltes ganes. A banda, s'hauria de destacar que l'ajut d'Alemanya i Itàlia al bàndol franquista fou molt més decidit i decisiu que el que prestà la URSS a la República.

I després d'una llarga guerra, hi ha una llarga post-guerra. Es calcula que des de l'any 1936, 500 mil republicans creuaren la frontera francesa. Sempre hi havia la possibilitat de quedar-se a Espanya. Per què s'exiliaren els republicans? Què és el que els influencià a marxar de la seva terra? Fou molt dura la repressió franquista?

Els 500.000 republicans que es van exiliar ho van fer a partir de gener i febrer de 1939, i no pas de 1936. El 1936 van marxar els que se sentiren amenaçats per la Revolució, i es calcula que foren uns 30.000. Però els altres, els republicans, els vençuts a partir de l'ocupació de Catalunya, marxaren per por a les represàlies franquistes, per tant, si es volia conservar la vida, era molt important no quedar-se a Espanya. Tothom coneixia l'esperit repressiu dels militars revoltats, i al final de la guerra aquest esperit es perllongà durant anys. La repressió fou molt dura, sí.

Molts testimonis expliquen que a la frontera, les autoritats franceses no es portaren com cal. Els oferien tornar a Espanya. Si no era aquest el cas, portaven tots els exiliats a camps de concentració provisionals, dibuixats en la sorra de les platges. La situació a França era favorable, però a els francesos no els va fer molta gràcia haver de carregar amb tots els exiliats. Creu que França estava preparada per acollir a tanta gent? Creu que les autoritats franceses varen preveure l'aglomeració de la població?

Les autoritats franceses, en primer lloc, estaven molt poc preparades per a rebre 500.000 persones, malgrat que tots els indicis apuntaven a que hi hauria un elevat exili de republicans procedents de Catalunya. Oferir-los tornar a Espanya entra dins les accions lògiques, ja que entre els 500.000 que fugiren de Catalunya hi havia soldats que els havia tocat lluitar amb la República i que s'havien

retirat fins a França junt amb les seves unitats, però que no emprengueren voluntàriament el camí de l'exili. També hi havia grups de presoners que, lògicament, quedaren lliures i tornaren a Espanya. Una altra cosa és que se sap que, en alguns casos, es va incentivar el retorn a Espanya de molts refugiats, alguns cops de forma més o menys obligada. D'altra banda, el fet que els francesos estiguessin tan mal preparats per a acollir refugiats va fer que improvisessin aquests camps a les platges, on s'hi donaren condicions de vida duríssimes.

França es trobava en plena III República quan succeïren els fets; ja tenia una llarga tradició republicana. Es diu que la II República Espanyola s'inspirà en les idees franceses i adaptà les seves corrents i influències polítiques per a construir una república segura i estable. Primer de tot, si França era una república, perquè no va acollir amistosament a aquells exiliats que també compartien una ideologia republicana? Per què la República fracassà a Espanya però a França triomfà durant molts anys més?

França no va acollir amistosament els republicans perquè suposaven una càrrega que no podia assumir i perquè la propaganda feixista, durant tota la Guerra Civil, que havia fet sentir la seva veu per Europa, havia format la idea de que aquests republicans espanyols eren ferotges, sanguinaris i despietats. Havia equiparat tot el bàndol republicà als elements més salvatges dels comitès antifeixistes dels primers moments de la Revolució. I així els veien, doncs, els francesos. Així doncs, ells eren republicans, però veien als refugiats més com a revolucionaris que com a partidaris de la República.

Per què França, sabent que aquells nouvinguts havien patit molt durant la Guerra Civil, gairebé els obligaren a allistar-se a l'exèrcit francès o si no els retornarien a Espanya? Per què des de sempre havia estat hostil, actuà amb duresa davant una població que ho havia perdut tot? Era pel fet de que tenia por de que a causa d'acollir-los es produís un enfrontament europeu?

S'ha de posar i entendre tot en el seu context històric, i aquest és el de l'inici d'una Guerra Mundial a Europa. Als refugiats se'ls va utilitzar, en certa manera, per compensar el dèficit de treball masculí en sectors com l'agricultura o les fàbriques. Els republicans dels camps en van poder sortir si s'allistaven a les Companyies de Treballadors Estrangers . Aquestes companyies podien fer tasques de suport a l'exèrcit. Però els refugiats no van ingressar directament a l'exèrcit, ni això fou tampoc cap obligació. La República francesa, en el context de guerra, va plantejar la possibilitat de treballar a França o, en cas contrari, no podria garantir seguir acollint als republicans com a refugiats. En aquesta situació no valien les contemplacions i ni tan sols servia cap mena d'esperit purament

humanitari. França necessitava mà d'obra i s'aprofità de la dels espanyols. Però això no tenia res a veure amb el temor que acollir republicans fomentés cap mena de conflicte a Europa, ja que es veia a venir de feia temps que les ànsies expansionistes de Hitler acabarien per provocar una topada bèl·lica.

Deixant de banda els republicans que s'exiliaren, què passà amb els republicans que decidiren quedar-se a Espanya? Com varen sobreviure a les dures represàlies? Quin era el futur que els esperava? Els que es van quedar patiren les represàlies franquistes, ja que la Llei de Responsabilitats Polítiques preveia castigar aquells que s'haguessin compromès a favor de la República. Alguns no van pas sobreviure a les represàlies, perquè precisament van ser afusellats. Altres ho feren a la presó. Altres amagats, els primers temps del franquisme. Molts d'ells pagaren pels que s'havien exiliat. El futur era aquest: repressió penal, però també anul·lació de les llibertats polítiques i socials que havien conegut i un context de crisi econòmica que durà fins ben bé a finals dels anys 50, a causa de l'aïllament mundial del règim de Franco.

La premsa espanyola parlà de l'exili? I la premsa internacional?

La premsa controlada pel franquisme no parlà tant de "exili" com de "fugitiu". Es referí als exiliats com a bàrbars que havien escapat a França davant l'avenç de les tropes alliberadores de Franco. Si s'hi referí fou només per mantenir viva la flama de que l'enemic "marxista" encara era viu i així calia perllongar les mesures d'excepció i d'anul·lació de les llibertats individuals.

La premsa internacional es va fer ressò escàs del problema dels refugiats republicans. Aviat tot va quedar soterrat per les notícies relatives a la Segona Guerra Mundial. Però la premsa francesa, especialment *l'Indépendant*, del sud de França, va recollir tota mena de notícies relatives a l'arribada dels refugiats a França. També hi hagué una premsa feta pels propis exiliats, editada a Mèxic, sobretot, la qual recollia a cada número la realitat dels expatriats.

Aviat Alemanya creuà la Línia Maginot l'any 1940, que era la línia de fortificació francesa. A partir d'aquest moment, França quedà envaïda pels alemanys i el futur de molts republicans quedà incert. Alguns decidiren tornar a Espanya, encara que sabien el panorama que els esperava, però altres foren enviats a camps de concentració nazis, on la majoria no varen sobreviure, sobretot a Mauthausen, conegut com el Camp dels Espanyols. Com es va rebre els republicans que tornaren a Espanya? Se'ls va tractar amb molta duresa?

La línia Maginot era una línia de fortificació que els francesos posaren a les seves fronteres. Aquest punt fou creuat ja la primavera de 1940. Així es produí la primera invasió alemanya de França, que

agafava tota la part nord. El 1942 s'envai la resta de territori. En la zona nord, els republicans patiren molt més perquè el règim de Hitler els considerava enemics –s'ha de tenir en compte que els militars alemanys havia tingut al davant aquests mateixos republicans durant la Guerra Civil Espanyola–. Els republicans procuraren fugir a Amèrica o a la zona sud o dita també de Vichy, on hi havia un govern francès, amic de Hitler, però menys bel·ligerant amb els republicans espanyols, tot i que gens amic. En efecte, una de les conseqüències de trobar-se a la zona nord fou ser agafat i enviat als camps nazis, on les extremes condicions de vida i el treball forçat provocaren la mort de molts d'ells. El retorn a Espanya comportà la repressió, lògicament, tot i que de retorns, entre 1940 i 1944, n'hi hagué relativament pocs.

Quines creu que foren les conseqüències més greus de la Guerra Civil?

La destrucció de les llibertats de tot tipus; l'ensorrament de l'economia; un buit demogràfic, a causa de la nombrosa mortalitat, que afectà la productivitat econòmica; i finalment, la imposició d'una lectura històrica que arriba fins avui i que considera la República Espanyola com la causa de desordres socials i, finalment, de la Guerra Civil i als republicans com a salvatges, quan la realitat és que la República va néixer de la voluntat popular, refermada després a les urnes i que els republicans eren, majoritàriament, gent d'ordre –republicà, però–.

Sortint de tema, tot aquest treball constitueix la recuperació de la Memòria Històrica, tema actual i molt polèmic. Vostè, en aquest cas, influeix i es troba dins els aspectes de la recuperació d'aquesta memòria.. Creu que s'està fent el correcte? Per a què ens pot servir recuperar-la? Quina és la seva opinió envers aquest tema?

La recuperació de la memòria històrica consisteix en l'establiment d'una memòria de país sobre un determinat període o fets. Això es ve fent, d'una manera seriosa, des de la constitució del Memorial Democràtic per part de la Generalitat del tripartit i exhaureix un dels grans temes pendents des del restabliment de la democràcia. Per tant, a banda de que sempre es pot millorar tot plegat, crec que es fa de manera correcta pel fet que era urgent i necessari abordar aquest tema. Caldria, però, que futurs governs, no d'esquerres, continuessin amb aquesta tasca, perquè un país que ha passat per un llarg període dictatorial necessita més que un altre posar les bases de la memòria col·lectiva, ja que les dictadures solen imposar una memòria pròpia i favorable als seus interessos. Si s'ha d'objectar alguna cosa és que cal afavorir encara més la participació de diferents sensibilitats en la construcció d'aquesta memòria històrica col·lectiva. La seva utilitat és, doncs, la de fixar unes interpretacions bàsiques sobre el passat per tel d'encarar el futur amb els rails de les vies ben fixats.

Per últim, ens vol donar alguna conclusió o afegir alguna cosa més? Quina és la seva opinió sobre el període i l'exili?

L'exili fou un episodi llastimós causat per la derrota de la República a la Guerra Civil, i aquesta derrota es produí després que un sector dels militars espanyols s'aixequés en armes contra un govern democràtic. Així doncs, cal buscar en aquesta actitud bel·ligerant la causa d'aquests desplaçaments de població que, inicialment, tingueren unes proporcions properes a les 500.000 persones; un veritable èxode.

Cal recuperar, al mateix temps, la memòria sobre l'exili, perquè és també la memòria d'aquest país, encara que es desenvolupés fora del seu territori. I cal recuperar-la també perquè justament és la memòria dels sectors més avançats i progressistes que la reacció conservadora va expulsar d'Espanya i de Catalunya.

Què en pensa de la recuperació de la Memòria Històrica? Per a què serveix recuperar aquesta Memòria Històrica?

Jo penso que la Memòria Històrica s'ha de recuperar, perquè cada país té la seva història i és important, sigui agradable o desagradable, s'ha de recuperar. Jo sóc partidari d'això, perquè si perdem la Memòria Històrica jo penso que perdem la nostra identitat. S'ha de recuperar sempre.

Palafrugell era un poble totalment republicà. Com es va viure la victòria de la República Catalana i més tard de la II República Espanyola?

Jo penso que la victòria de la II República, la primera sembla que no va anar gaire bé, però la II República es va rebre amb alegria general perquè el país vivia molt precàriament perquè no tothom podia calçar sabates. Sobretot la part treballadora vivia molt malament. S'acabava de deixar enrere la dictadura sinistre del general Primo de Rivera, que va ser fatal la seva tasca a l'Àfrica, la campanya d'Àfrica, allà on varen morir molta joventut de tot l'estat espanyol. I és per això que jo penso que va ser la base important per a fer caure la monarquia, perquè la guerra d'Àfrica, aquella inútil guerra d'Àfrica, va ser un acte que no tenia que haver succeït mai. Defensava un terreny i posicions que no ens importaven res, varen morir molts joves i molts varen quedar malament. Durant molts anys varen patir malalties o varen morir. Per tant, això va provocar que és clar, que pugés la República, es destronés el rei. La República va durar el que va poder durar. SI hagués durat més, haguera fet una tasca important? Hem que suposar que sí. Durant el temps que va subsistir la República, culturalment el país va prosperar, van haver-hi coses importants que varen quedar completament tallades a partir del 18 de juliol, i no cal parlar de l'any 1939.

Com reaccionà la premsa, tant de dretes com d'esquerres, davant la instauració de la República?

Jo no tinc cap notícia de que reacciones d'una forma... Suposo que s'ho varen agafar bé. És clar, la premsa d'esquerres va estar més eufòrica que l'altra. Aquí, a Palafrugell, hi havia dos tipus de premsa: l'Ara, que era republicà, i el Baix Empordà, que era més conservador. Encara que jo penso que entre les dues publicacions hi havia una mena de coexistència pacífica perquè hi havia col·laboradors que treballaven en els dos diaris. Per tant, a nivell local, jo no em penso que això fos massa important.

Des del seu punt de vista; quins varen ser els avantatges i inconvenients de la II República?

Fou un bon període? Per què creu que la II República no funcionà?

Home, ja ho he dit: avantatges, no podem jutjar que haguera sigut, perquè va durar molt pocs anys. Va haver-hi coses positives: hi va haver més llibertat, i des del punt de vista cultural, i sobretot el que fa respecte al cinema, va obrir noves fronteres i jo crec que si la República hagués continuat, el cinema espanyol, per exemple, hagués arribat al primer nivell europeu. Al nivell del cinema francès, que en aquells moments era el “que tallava el bacallà”. I no en parlem que l'any 39, tot això va acabar totalment destrossat.

Llavors, si diu que hi hagué més llibertat, per què creu que es debilità de tal manera que acabés en una guerra?

Va acabar amb una guerra perquè va haver uns senyors que es varen revoltar. Segons aquests senyors, hi havia coses que l'Estat vivia d'una manera... Que convenia un cop d'estat, deien ells. Llavors, hagué un cop d'estat que va provocar una guerra fratricida, que això va ser criminal, que jo penso va ser una taca negra per a l'història del país. Sempre s'ha dit que hi havia els bons i els dolents; jo sempre sóc anti-bel·licista i anti-militarista, i penso que tant en un costat com en el altre es varen cometre barbaritats. Per una part hi va haver assassinats i destrucció del patrimoni; per una altra part, els guanyadors, per ells va arribar l'hora de la venjança, i es varen venjar de persones que només tenien una ideologia política, que no eren assassins. N'hi havien, evidentment, que van passar la frontera. Els guanyadors no varen tenir pietat per als vençuts. Es va actuar d'una manera despietada, sobretot gent que es deien catòlics apostòlics romans, i penso que una persona d'esquerres va dir: “Crist perdona els enemics”. Però ells, els que varen guanyar la guerra, no els varen perdonar. I es feien dir cristians.

La Guerra Civil fou llarga i molt dura, sobretot per els republicans. Per què creu que el bàndol republicà perdé la guerra?

Va ser el gran derrotat. Home, jo penso que el bàndol republicà va perdre perquè el bàndol rebel o nacional, anava ajudat per unes potències, com pot ser l'Alemanya nazi o Itàlia, i els altres, la república estava amb uns mitjans que no podia fer front a aquestes forces. Per tant, era evident que es va aixafar l'exèrcit republicà degut a la gran força que tenien els exèrcits que varen ajudar a Franco. Si no hagués estat això, potser la cosa hagués estat diferent. L'exèrcit amb escopetes, calçats amb espadenyes i vestits de qualsevol manera, és clar, no podia lluitar amb un exèrcit ben equipat. Els altres se'n varen ocupar d'equipar-lo bé.

Vostè ha dit que el bàndol nacional va ser ajudat per Alemanya i Itàlia. França, en aquell moment, va firmar amb Gran Bretanya un pacte de no-intervenció. Llavors, la majoria de països europeus, que els convenia entrar en aquesta guerra perquè era dels seus interessos ideològics, entre altres, creu que no varen intervenir perquè tenien por de que es produís una guerra europea o una guerra mundial només pel fet d'intervenir-hi?

Penso que la guerra d'Espanya va ser un assaig general del que va venir després, la Segona Guerra Mundial. L'any 1936/1937 ja hi havia núvols negres de guerra sobre Europa. Per tant, moltes potències estrangeres “no es varen voler mullar el cul”, per dir-ho d'alguna manera. Tothom va aportar-hi els seus voluntaris: Anglaterra, Estats Units... Acabat això, aquestes tropes internacionals, en un determinat moment es varen retirar, i varen deixar sols als d'aquí. Però una cosa referent a França: França crec que, en el primer moment, tenint en compte que el seu govern, en aquells moments, era d'esquerres, penso que no es va portar massa humanament amb molta gent que va demanar la seva ajuda quan va travessar la frontera. Els varen tenir en uns camps, en unes condicions infrahumanes, que molta gent va morir, deixant de banda les ideologies. Sóc apolític totalment, però erer éssers humans, varen viure en unes condicions infrahumanes. Per tant, un país democràtic i d'esquerres, que el seu deure moral era ajudar aquella gent, no es va portar massa bé. A mesura que va passar el temps, quan molts havien s'havien deixat la pell en aquells camps, llavors, varen obrir una mica més la màniga i varen acollir als republicans que demanaren asil a França. Jo sempre penso que allò de Igualtat, Fraternitat i Llibertat, sobretot la Fraternitat, va haver-hi alguns moments que la varen oblidar.

Quin creu que fou la conseqüència més greu de la Guerra Civil?

La conseqüència de la Guerra Civil, en primer lloc, les vides humanes que es varen perdre, tant pel que fa als soldats com la població civil, els bombardejos. En segon lloc, la misèria, la gana, les malalties que varen fer estralls, i la falta de queviures i medicines. I després, la destrucció del nostre patrimoni. En tota guerra, no hi ha mai vencedors, sempre hi ha perdedors. El nostre patrimoni va ser destruït. Uns el varen destrossar, altres varen continuar amb les purgues i varen destruir la literatura. Per tant, penso que la condició humana d'aquest país fou un desastre.

La majoria d'exiliats marxaren a França. França, en aquells moments, es trobava en la III República. Per què creu que França va rebutjar l'acollida de republicans, si eren de la mateixa ideologia? Creu que les autoritats franceses varen preveure tantes persones en les seves fronteres? Com creu que varen actuar les autoritats franceses? Per què des de sempre havia estat hostil, actuà amb duresa davant una població que ho havia perdut tot? Era pel fet

de que tenia por de que a causa d'acollir-los es produís un enfrontament europeu?

Encara no m'ho explico, francament, de la manera en que aquella gent els varen vendre la història de que tota aquella gent que passava la frontera eren uns criminals. Hi havia gent, evidentment, que havia comés crims, això és clar, que en els dos bàndols hi havia gent amb les mans plenes de sang. Però hi havia molta gent que va travessar, allà només hi havia gent amb una ideologia, no eren criminals. Jo penso que no es varen portar bé del tot. França, en aquells moments, sobretot els primers moments. Es podria haver evitat la mort de molta gent als camps de concentració. Molts republicans varen ajudar als francesos durant la invasió dels alemanys, varen ser al seu costat, en guerrilles, en la resistència.

Durant la Guerra Civil i poc després d'acabar la guerra, la premsa, recordant que la premsa d'esquerres quedà censurada i pràcticament no existia, va parlar sobre l'exili? Com se'ls tractà des de la premsa? La premsa internacional en va parlar?

No va parlar mai de l'exili. Si de cas, algun cop havia deixat escapar: “Los rojos han cruzado la frontera”, “Han salido del país”, però tot era los rojos, los rojos, los rojos... No es parlava d'exiliats, es parlava de “rojos, separatistas y criminales”. Els enfocava de manera negativa. L'error del franquisme va ser posar-los tots en el mateix paquet. Ja he dit abans, que hi havia gent amb les mans brutes de sang, perquè es varen crear aquells comitès i es varen cometre crims amb les vides humanes i amb el nostre patrimoni. Això és indiscutible. Els guanyadors els varen posar a tots en el mateix paquet.

La premsa internacional, sobretot la premsa francesa d'esquerres, parlava de l'exili i de la gent que França havia acollit. Això sí que es va dir. A Espanya, en absolut. Només, “Los rojos que salen del país”.

Com era la repressió franquista de la post-guerra, sobretot a Catalunya?

Pel que tinc entès, va ser molt dura la repressió per a la gent que es va quedar aquí. La gent que es va quedar aquí tenia la consciència neta, no tenia por de que se li pogués fer alguna represàlia. Gent que va tenir càrrecs polítics però que no participà en cap acte ofensiu, va patir represàlies, fins hi tot alguns, amb la vida. Va haver-hi afusellaments massius. Hi havia persones amb càrrecs de l'Ajuntament que s'encarregaven dels nens refugiats, d'administrar queviures al poble; tenien un càrrec. No varen marxar, no varen tenir cap mena de por. En canvi, els altres els van condemnar a la presó i molts als afusellaments.

La majoria dels exiliats marxà cap a finals de gener, principis de febrer de l'any 1939, però

molts varen marxar just acabada la guerra.

Sí, varen marxar d'una manera més discreta, no en massa. Ja varen veure que les coses anaven malament. S'exiliaren a França, però alguns decidiren tornar. Havien de passar per un control; havien de controlar que aquella gent que volia tornar no hagués comès cap crim. Alguns varen sol·licitar entrar al país i varen ser acceptats, però molt vigilats. Va haver-hi molts intel·lectuals que es van quedar fóra d'Espanya i altres van tornar, com és el cas de Josep Maria de Segarra o Carles Soldevila, que eren escriptors d'un reconegut prestigi abans i durant la II República Espanyola. Varen tornar a Espanya i varen haver de sotmetre's a les noves directrius. Per exemple, escriure en castellà. Ho feien per subsistir.

La gent, per exemple, que treballava en el govern, no es va exiliar, la gran majoria. Suposo que eren al punt de mira. Quin futur els esperava?

La majoria, alcaldes o regidors, varen marxar. Alguns, que tenien un càrrec que varen considerar de cara al poble, que no tenia res a veure amb cap acte de sang, es varen quedar. Aquests varen ser purgats. Sobretot aquí a Palafrugell, va haver persones que estigueren a la presó amb pena de mort, accedint a la cadena perpètua. L'any 1945, quan Alemanya va perdre la guerra, Espanya va tenir que transigir. Franco no es veia gaire segur. Abans que donar una mala imatge dels vencedors, va obrir les portes de la presó. Això va fer que molts republicans a la presó que esperaven la seva execució o una condemna de cadena perpètua, varen poder sortir. Una "llibertat". Cada setmana havien de presentar-se al a la Guàrdia Civil. És el que es diria actualment, una llibertat condicional. Ho van fer perquè no es digués que Espanya tenia les presons plenes de gent. A mesura que passaren els anys, tot això va desaparèixer, sobretot quan els americans instal·laren les seves bases al nostre territori. Franco no es veia consolidat, els primers anys no se les tenia totes.

L' any 1940, Alemanya trenca la Línia Maginot de França, que era l'orgull francès. A partir d'aquí, algunes persones es quedaren a França; molts anaren a un camp de concentració nazi, malauradament, amb un final molt trist. Alguns lluitaren per a la Legió francesa, i altres tornaren a Espanya. Com es va tractar a aquestes persones que, després d'uns anys, torna?

Efectivament, molts republicans ajudaren a l'exèrcit francès a defensar la Línia Maginot, i molts d'ells anaren a parar als camps d'extermini. Alguns tornaren, demanant clemència a Franco, i suposo que se'ls concedí la clemència, però controlaven si eren criminals. Era una clemència vigilada. Si aquella persona, consideraven que no havia fet cap crim que afectés a la seguretat de l'Estat, se'l deixava entrar. Varen ser molts pocs els que varen tornar.

Com a últim, ens vol donar algun tipus de conclusió o reflexió?

Ja he dit abans, sóc anti-polític, anti-militarista i anti-bel·licista, des del meu punt de vista humanístic, en una guerra no hi ha un vencedor, sempre tot són perdedors, per la quantitat de vides humanes que es perden. La guerra és la gran bestiesa de la humanitat. No hem d'anar tan lluny per a veure que cada dia hi ha gent matant-se. Els Drets Humans no existeixen. Això és una taca enorme per a l'humanitat. Pel que fa a Espanya, tant a la II República com a la Guerra Civil, hi va haver gent bona als dos costats, però també gent dolenta als dos bàndols. Van haver-hi crims tant en costat com en el altre. Sempre he dit una cosa; va haver uns perdedors i uns guanyadors. Aquests guanyadors, que tenien el deure cristià de perdonar, no ho varen fer. Varen ser anys molt difícils. Jo era molt petit durant la guerra, però me'n recordo de la llarga post-guerra, que fou patètica, tant per la fam com per la misèria que es va viure. Les llibertats es van tallar, igual que els pensaments, per això els intel·lectuals marxaren del país. Va ser una etapa llarga, negra i nefasta per al país. La cosa anà canviat, però varen ser anys de basarda i de por de tota mena.

Ha de servir de lliçó per a que no es torni a repetir. Perdre la vida en una causa al moment que els polítics s'ho miren des de l'altra banda o posar la joventut a lluitar és terrible. La dictadura de Primo de Rivera va ser nefasta, només defensava un orgull personal. Esperem que no es torni a repetir.